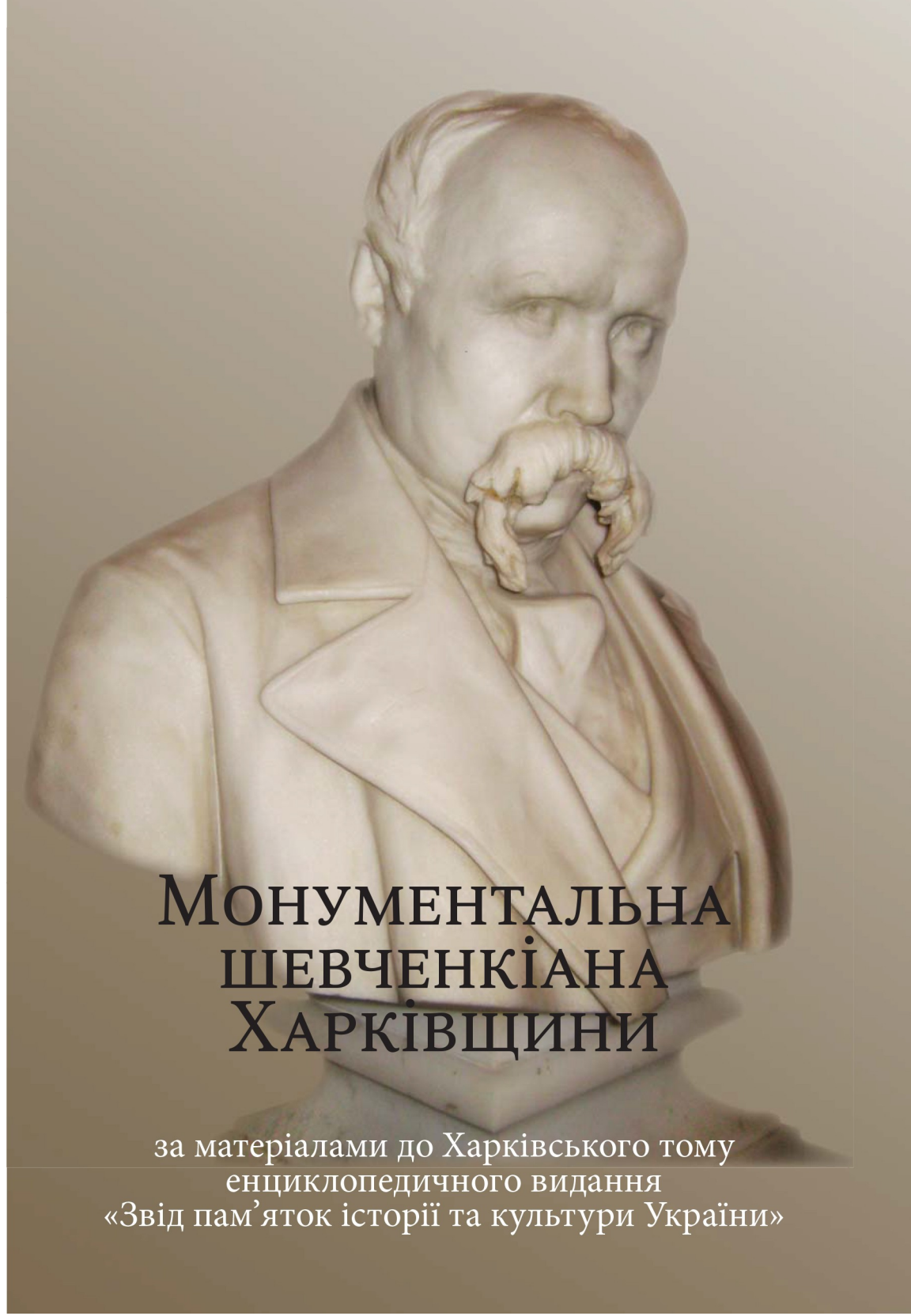

A marble bust of Taras Shevchenko, showing him from the chest up. He has a full, curly beard and mustache, and is wearing a high-collared coat. His right hand is raised to his chin in a contemplative pose. The bust is set against a plain, light-colored background.

МОНУМЕНТАЛЬНА ШЕВЧЕНКІАНА ХАРКІВЩИНИ

за матеріалами до Харківського тому
енциклопедичного видання
«Звід пам'яток історії та культури України»

Харківська обласна державна адміністрація
Департамент культури і туризму

Обласний комунальний заклад
«Харківський науково-методичний центр
охорони культурної спадщини»

Монументальна шевченкіана Харківщини

за матеріалами до Харківського тому
багатотомного енциклопедичного видання
«Звід пам'яток історії та культури України»

УДК 725.94(477.54):82
ББК 79.05(4УКР-ХАР)
М-77

Рекомендовано до друку кафедрою українознавства
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(протокол № 3 від 01.12.2015 р.)

Рецензенти:

Ковпаненко Н. Г., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАНУ

Паньок Т. В., кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри образотворчого мистецтва Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди

Монументальна шевченкіана Харківщини: За матеріалами до
М-77 Харківського тому багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» / Упорядник Марьонкіна В. Г. — Х.: Раритети України, 2015. — 100 с.

ISBN 978-966-2408-61-1

Видання підготовлене співробітниками відділу зводу пам'яток ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини», в якому послідовно розгортається багатоаспектна проблематика монументальної шевченкіани на Харківщині. Книга репрезентує енциклопедичні статті, в яких подано історичний і мистецтвознавчий опис усіх пам'ятників Т. Шевченку, котрі встановлені на теренах Харківщини. Ці статті за структурою і стилістикою максимально наближені до статей, які будуть входити до Харківського тому енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України».

Для пам'яткознавців, культурологів, мистецтвознавців, істориків, краєзнавців, викладачів вишів, студентів, усіх тих, хто цікавиться питаннями вивчення і збереження культурної спадщини України.

УДК 725.94(477.54):82
ББК 79.05(4УКР-ХАР)

ISBN 978-966-2408-61-1

© Обласний комунальний заклад
«Харківський науково-методичний центр

От де люди наша слава, слава України!

Харківська земля рясніє пам'ятками рукотворними та природними. Серед безлічі меморіальних місць, пам'ятних дощок і монументів особливе місце займають пам'ятники присвячені найдорожчій серцю кожного українця людині — Тарасу Григоровичу Шевченку. Усе життя цей велетень духу, геніальний митець мріяв відвідати Харків, але не судилося. Однак його слово, його думка захопила харків'ян, як і всіх українців, де б вони не жили, куди б не розкидала їх доля. Свідченням нашої поваги до Кобзаря є вулиці та площі, парки та навчальні заклади, що носять його ім'я, а також чисельні монументи поету, які прикрашають наш край.

Перші з них були встановлені ще на початку 20 ст., багато — у радянські часи, але й сьогодні ми продовжуємо харківську монументальну шевченкіану, створюючи все нові образи людини, якій зобов'язані не менш, ніж нашим рідним батькам.

Образ Тараса невичерпний: кожне нове покоління відкриває в ньому приховані риси та нові деталі, що збагачують уяву про справжнього Пророка нашої Батьківщини.

Віддамо пошану скульпторам і архітекторам, інженерам та меценатам, завдяки яким ми маємо стільки чудових витворів мистецтва, присвячених Тарасу Шевченку на Слобожанщині.

Директор Обласного комунального закладу
«Харківський науково-методичний центр
охорони культурної спадщини»
Олександр Тритинник

І перший, і найвідоміший

У світі встановлено понад тисячу пам'ятників Тарасу Шевченку. Вони прикрашають вулиці й площі, парки й бульвари столиць і невеликих населених пунктів. Але харків'яни завжди з гордістю згадують — перший у Європі пам'ятник, окрім того, що на могилі Кобзаря, було встановлено в столиці Слобожанщини. Саме тут на межі 19 і 20 ст. в садибі відомих меценатів і просвітників Алчевських був розміщений мармуровий бюст роботи академіка Петербурзької академії мистецтв В. Беклемішева. Цей унікальний пам'ятник пережив різні часи і сьогодні є одним із найяскравіших експонатів національного музею Тараса Шевченка в Києві.

У 1935 після представницьких конкурсів на головній вулиці Харкова на весь свій гігантський зріст піднявся пам'ятник Пророку нашого народу. Цей, оспіваний у поезії і музиці, сотні разів описаний у художній та науковій літературі, монумент став не тільки одним із символів «Першої столиці» України, але й візитівкою всієї харківської шевченкіани.

Читач цієї книги знайде в ній немало нового про увічнення на нашій землі імені Тараса Григоровича Шевченка. Представлена тут інформація змусить задуматися про значення творчості поета, його небуденну цінність не тільки для українців, але і всього людства.

Директор Центру краєзнавства
імені академіка П. Т. Тронька
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна,
кандидат історичних наук,
професор
Сергій Куделко

ВСТУПНЕ СЛОВО

ПОСТАТЬ Т. ШЕВЧЕНКА

* * *

2014 рік увійшов до новітньої історії подіями, які істотно трансформували Україну і світ в цілому. Рішучі зміни, яких зазнала українська спільнота, співпали в часі із знаменною подією — 200-літтям від дня народження великого поета, одного із визначальних символів України Тараса Григоровича Шевченка (1814—61).

Постать Т. Шевченка, безперечно, є рівновеликою постатям європейських «творців національно-консолідуючого авторського міфу», на кшталт Данте, Сервантеса, Гете, Ібсена та ін. Втім постать українського генія мала і посутні особливості — Великий українець творив у такому середовищі, де все, що мало ознаки не посередньої української справи, нещадно переслідувалося. Сміємо стверджувати, що завдяки творчості Т. Шевченка, особливо його поетичному доробку, відбулася ментальна національно-визвольна війна з переможним завершенням: кожний українець, прочитавши «Кобзар», проходив глибинний катарсис — і селянин, і професор, і візник, і робітник... «В 2-й пол. 19 і на поч. 20 ст. чи не єдиною книгою у більшості сільських хат України був «Кобзар», вірші з нього вчили напам'ять, за ним училися читати», тому, зрозуміло, що проти реального Т. Шевченка у бездержавній нації точилася і точиться нещадна боротьба. Про це свідчить і те, що й на початку 21 ст. для частини навіть української спільноти Т. Шевченко лишається «українським поетом-селянином» та «борцем проти самодержавства». За слушним твердженням О. Забужко, «радянська традиція зробила все можливе, аби цілковито затерти справдешню картину власне українського культурного контексту, в який Шевченкові судилося влитися, бо той контекст був “класово ворожим”» [1, с. 78]. Випрацюваного радянською ідеологією образу «борця», який у 1930-х рр. заступив «справжнього Т. Шевченка», остаточно позбулися важко...

Від ранніх творчих років літературний та художній геній Т. Шевченка, перш за все, був спрямований на викриття принизливого становища його Батьківщини — України, яку з кін. 17 ст. йменували Малоросією. В очах російської інтелігенції 19 ст. вона (читай Малоросія) «виглядала затурканою, малокультурною й духовно обмеженою» [2, с. 50]. Більше того, в «малоросійській» культурі дошевченківського періоду, за притаманною часові «інерцією класицистичного світобачення» [1, с. 79], сфор-

мувався автономний естетичний канон, суть якого полягала у протиставленні «провінції» (Малоросія) — «Центрові» (офіційний Петербург) «як «низьке» (комічне) — «високому» (піднесеному)» [1, с. 79]. Світовідчуття Т. Шевченка не могло визнавати такої культурницької позиції. Його «відверта, упродовж цілої творчості проваджена «громадянська війна» з цією культурою [...] — війна, сказати б, «України з Малоросією» — стала, по суті, своєрідним українським [...] аналогом Французької революції, ознаменувавши прихід модерної, національної свідомості на зміну давній становій, із супровідною перебудовою цілої ієрархії вартостей, де основним із головних тяжів було, розуміється, ключове (за О. Шпенглером) цивілізаційне співвідношення «Центр—провінція»» [1, с. 79].

Не в останню чергу причина саме такої культурницької позиції Т. Шевченка полягала в тому, що він був одним з перших діячів української культури, який не приховував свої антимонархістські погляди. Вбачаючи причину національного нещастя у відверто антиукраїнській політиці царського уряду, він боровся з ним силою творчого духу і плекав пробудження істинного начала української національної душі. Співзасновник Кирило-Мефодіївського братства М. Костомаров (1817—85), який у 1845 познайомився з Т. Шевченком у Києві, слушно вбачав, що «муза Шевченка роздирає завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплює було зазирнути туди!!! [...] Тарасова муза прорвала якийсь підземний склеп, уже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатами, засипаний землею, навмисне зораною і засіяною, щоб сховати від нащадків навіть згадку про місце, де знаходиться підземна порожнеча. Тарасова муза сміливо ввійшла в цю порожнечу зі своїм невгасимим світочем і відкрила за собою шлях і сонячним променям, і свіжому повітрю, і допитливості людській. Легко буде входити в це підземелля, коли туди проникне повітря, але яка людська сила може встояти проти вікових випарів, що вбивають уміть усі сили життя, гасять великий земний вогонь!» [3, с. 133]. При тому українець Т. Шевченко «не прощав і не каюся, не чекав смиренно і не гнувся принизливо; він любив, ненавидів, боровся. В цьому вся його сутність — палаюча, збагачена загальнолюдською культурою, сповнена стражданнями й надіями української землі, розкриттям дійсності й апеляцією до минувшини з метою пробудження великих романтичних ідеалів, зміцнення політичних поглядів й появи нових з піднесенням національної самосвідомості та високих людських принципів» [4, с. 399].

Наталя Мархайчук, Анатолій Троян.

Т. Г. Шевченко і Харківщина

Відомий харківський вчений-філолог М. Сумцов (1854—1922), який одним з перших досліджував зв'язки Т. Шевченка з Харковом, слушно зауважив, що «Харків особисто ніколи не бачив Шевченка». Але беззаперечними є факти, які засвідчують, що життєвий і творчий шлях українського генія не раз перетиналися із Слобожанщиною та її мешканцями.

* * *

Поет і прозаїк, художник, реформатор нової української літератури і нової української літературної мови, мислитель Тарас Шевченко народився (9 берез. 1814) у сім'ї селянина-кріпака в с. Моринці на Черкащині. Відомо, що грамоти він навчався у сільського дяка, який першим помітив хист малого Тараса до малювання. Важливим для становлення творчої особистості Т. Шевченка було його кількарічне перебування у Варшаві, де він не лише доторкнувся до європейської культури, але й мав можливість відвідувати уроки малювання у знаного художника Й. Лампі. Коли з «панським обозом» ще кріпак Т. Шевченко потрапив до Санкт-Петербурга (1831), він «уже мав атестацію [...] домашнього живописця» [5, с. 619] і ніяк не міг бути неучом. З 1832, як член малярського цеху В. Ширяєва, виконував декоративні малярські роботи в палацах петербурзької знаті, громадянських спорудах, серед яких — будівлі Сенату, Синоду, столичних театрів (Большого, Олександринського, Михайлівського), а також вдало пробував себе в акварельних портретах, які виконував на замовлення знаті, та «серйозних», як тоді вважалося, історичному та міфологічному жанрах.

По приїзді Т. Шевченка до Петербурга, серед його друзів з'явилося чимало українців. Зокрема знаковою для подальшої долі українського генія стала зустріч з уродженцем Київської губернії І. Сошенком (1807—76), який на той час був студентом Петербурзької академії мистецтв. І. Сошенку судилося стати першим на життєвому шляху Тараса Григоровича петербурзьким другом, який звернув увагу на його мистецький хист. За безпосередньої участі І. Сошенка у 1836 відбулося знайомство Т. Шевченка з відомими в Петербурзі людьми, серед яких були: й знаний професор Академії мистецтв О. Венеціанов (1780—1847), й уродженець сусідньої з Харківською Полтавської губернії, поет і письменник Є. Гребінка (1812—48). Останній надав високу оцінку його поетичному таланту і став одним з перших літературних вчителів Шевченка-поета. Із самого початку поетичної творчості, тобто з 1837, і до останнього вірша «Чи не покинуть нам, небого», написаного за 10 днів до смерті, базовою

основою поетики його віршів є фольклорна поетика. Саме ця фольклорна основа дозволила поету зробити докорінну реформу української версифікації: нові жанрові форми віршів і поем, складна і гнучка ритміка, вживання неточних, асонансних і внутрішніх рим, використання цезури, розмаїття алітерації та асонансу тощо. Особливістю його поетичної творчості було те, що поетична думка, яка народжувалася в душі поета, вимагала мало чи не абсолютної форми адекватності собі, а не традиційному усталеному версифікаційному канону. Звичайно, Т. Шевченко все життя (якщо дозволяли обставини) займався літературною самоосвітою — світову літературу він знав добре.

Але Т. Шевченко мріяв стати художником. Протягом 1837 Т. Шевченко поглиблював знайомства з представниками столичної інтелігенції, за допомогою яких був викуплений з кріпацтва і, отримавши «Вільну» (1838), розпочав навчання у самого «Карла Великого» (К. Брюллова) в омріяній Імператорській академії мистецтв у Санкт-Петербурзі. Зі вступом до академії в біографії Т. Шевченка означається факт, який дає можливість говорити про його, щонайменше, духовний зв'язок з мистецьким осередком Харкова. У 1841 в майстерні «Карла Великого» з'явився новий учень — шістнадцятирічний слобожанин Д. Безперчий (1825—1913), який майже три роки був товаришем Т. Шевченка по майстерні К. Брюллова. Д. Безперчому судилося стати першим учителем великих художників, які розпочали свій мистецький шлях у Харкові. Серед таких — В. Беклемішев, Г. Семирадський, С. Васильківський, П. Левченко, М. Ткаченко та ін.

Під час навчання (1838—45) у Петербурзькій академії мистецтв Т. Шевченко кілька разів був нагороджений срібною медаллю 2-го ступеня, відмічений Радою Академії та Комітетом Товариства заохочення художників. Початок його малярської кар'єри був вдалим... Але з не меншою силою його вабило слово. За цей період написані балади «Тополя» (1839), «Утоплена» (1841); поеми «Тарасова ніч» (1838), «Гайдамаки» (1842) та ін. 1840 вийшла збірка поезій «Кобзар», після чого вся Україна розпочала жити в новому історичному і ментальному вимірі.

* * *

Від самого початку своїх літературних занять Т. Шевченко перебував у заочному знайомстві з основними діячами Харківської школи романтиків через посередництво Є. Гребінки, який неодноразово бував у Харкові, з поетами А. Метлинським (1814—70), Л. Боровиковським (1808—89); з прозаїком-сентименталістом Г. Квіткою-Основ'яненком (1778—1843). Зокрема в архівах зберігся лист харківського поета і фоль-

Т. Шевченко. Автопортрет. 1840.

клориста А. Метлинського до професора славістики Харківського університету І. Срезневського (1812—80), датований 1840, в якому харківський поет згадував про «надзвичайну обдарованість» поета Шевченка.

Особливо важливою для творчого зростання Т. Шевченка стала дружба з Г. Квіткою-Основ'яненком. Ще 18 листоп. 1838 Є. Гребінка у листі до Г. Квітки писав: «А ще є у мене один земляк Ш(евченко), о, що то за завзятий писать вірші, то нехай йому сей та той! Як що напише, тільки цмокни та вдар руками об поли! Він мені дав гарних стихів на збірник» [6, с. 23]. Листування поміж двома геніями української літератури, які так і не зустрілися, зав'язалося і тривало постійно. Слід підкреслити, що Т. Шевченко, який був на 35 років молодшим за Г. Квітку-Основ'яненка, не лише отримував відгуки на свої поезії від харківського колеги, але й сам давав відгуки на його твори. У 1839 Тарас Григорович створив вірш «До Основ'яненка» («Б'ють пороги; місяць сходить»), надрукований у щойно виданому «Кобзарі». 5 лют. 1841 Г. Квітка-Основ'яненко пише відомому російському критику П. Плетньову: «Тут (у Харкові — *авт.*) напад на мене відомий Каразін і подав на мене доноси, зрозуміло, мною заперечені, але все ж потурбували мій спокій. Тепер знайшов «Кобзаря», де є малорос(сійські) вірші до мене, розбирає їх і хоче довести, що вони шкідливі, пробує піддати їх забороні» [7, с. 226].

У листах 1841, відправлених Т. Шевченком Г. Квітці-Основ'яненку до Харкова, є прохання вислати йому «сорочку, плахту і стрічок зо дві, а я Вам за те намалою, яку зумію, картину, звичайно, нашу або Марусю, або сердешну Оксану [...], або панну Сотниківну [...]» [2, с. 61]. Обіцяна Сотниківна, щоправда, так і залишилася в ескізах. В. Овсійчук цілком слушно зауважує: «очевидно, що Шевченко просив український жіночий одяг у Квітки-Основ'яненка не тільки для «Панни Сотниківни» — зрів інший образ, яким і стала акварель «Циганка-ворожка», за яку Т. Шевченко того ж 1841 Радою Академії мистецтв був нагороджений срібною медаллю 2-го ступеня [2, с. 62]. Паралельно Т. Шевченко виконав малюнок до нарису Г. Квітки «Знахар», який попри яскраву народність був дозволений цензурою та надрукований у 13-му випуску збірки «Наши, списанные с натуры русскими» (1842).

У листопаді, а потім повторно в грудні 1841 Т. Шевченко отримав від Г. Квітки пропозиції надіслати твори для харківського альманаху «Молодик» (у трав. 1842 Т. Шевченко прислав тексти балади «Утоплена» та кілька віршів). Це запрошення було цілком симптоматичним, оскільки автора «Кобзаря» добре знали в колах харківської інтелігенції ще до виходу збірки. Вже у 1842 учитель Другої харківської гімназії П. Корольов в листі Т. Шевченку повідомив, що «Кобзар» має у харків'ян неабиякий успіх та просив вислати йому свій портрет і для розповсюдження — примірники «Кобзаря» та «Гайдамаків», які також були схвалені українською громадою міста. Разом з листом П. Корольов надіслав Т. Шевченку добірку І. Срезневського «Запорожская старина».

У 1843 митець отримав ступінь вільного художника. По закінченні академії повернувся в Україну. На поч. травня 1843 Т. Шевченко вирушив у довгоочікувану подорож по Україні, під час якої планував зустрітися з Г. Квіткою. Однак цим планам збутися не судилося — на початку вересня славетний прозаїк помер... Проте молодий Т. Шевченко зустрівся у Лівнівцях зі своїм другом, чугуївським офіцером, Я. де Бальменом, якому пізніше присвятив поему «Кавказ».

У цілому, враження Т. Шевченка від України були гнітючими, про що він написав своєму другу Я. Кухаренку: «і скрізь був, і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися» [5, с. 620]. Розчарування і разом з тим безкомпромісна оцінка окремих подій минувшини України та її сучасного стану приходять до творчості Т. Шевченка, що карбується, в першу чергу, в його політичному світогляді та поетичному світовідчутті. Під впливом побаченого і пережитого поет написав вірш «Розрита могила» (1843) та поему «Сон» («У всякого своя доля», 1844), ознаменувавши початок створення

глибинних і панорамних метафізичних картин України з використанням подій і явищ сучасної для Т. Шевченка дійсності.

Відомо, що задумана Т. Шевченком серія офортів «Живописна Україна» мала лише один випуск (1843). Із збережених документів дізнаємося, що під час підписки на альбоми «Живописна Україна» до харківської канцелярії надійшло кілька замовлень: від Харківського університету, харківського предводителя дворянства та харківського цивільного губернатора М. Долгорукова. Останньому примірник альбому Т. Шевченко відправив особисто.

Т. Шевченко. Автопортрет. 1845.

1845—47 працював художником Археографічної комісії. В цей час багато подорожував Україною, збирав фольклорний та історичний матеріал, проводив історико-етнографічні дослідження, замальовував усе, що мало відношення до «української минувшини», але на Харківщину відраджений так і не був. Справи Т. Шевченка склалися таким чином, що він мав би «осісти» у Києві на постійне проживання — його вже було зараховано на посаду вчителя малювання в Київському університеті. Але...

5 квіт. 1847 після розгрому Кирило-Мефодіївського братства його було заарештовано і заслано (1847—57) в солдати із забороною писати й малювати. Проте Т. Шевченко, незважаючи на утиски, продовжував малювати і писати вірші. За цей період створені ним поезії записував

у «захальвні книжечки» (всього їх було чотири — 1847, 1848, 1849, 1850), куди увійшли поеми «Княжна», «Варнак», «Іржавець», «Чернець», «Москалева криниця» та багато віршів. Пізніше, з весни 1848, умови життя поета дещо полегшилися — його включили як штатного художника до складу Аральської експедиції. Окрім створених під час експедиції рисунків-ескізів та етюдів, практично таємно з'явилися сотні малюнків (переважно пейзажі), постали вдалі скульптурні проби. За цей час Т. Шевченко створив 4 поеми і понад 70 поезій. Тоді ж написана сатирична поема-цикл «Царі» (1848, остаточна редакція виконана 1858 у м. Нижньому Новгороді), яка поглибила метафізичну модель поетового світу, вводячи до нього сюжети з біблійної та давньоруської історії у формі притчеподібних жанроутворюючих структур, що яскраво проявилася на рівні жанрових форм у творах останніх років життя Т. Шевченка («Неофіти», «Саул», «Во Іудеї во дні оні» та ін.).

* * *

44-річний Т. Шевченко, за сприяння друзів, повернувся (1858) до Петербурга, де поселився у наданій Академією мистецтв квартирі-майстерні і став кумиром у відповідних літературно-мистецьких колах. І не лише Санкт-Петербурга. В ці останні роки життя Т. Шевченко небезпідставно підозрювався імперською владою як українофіл і «опальний поет», чиї найкращі твори були заборонені цензурою. Попри постійні утиски Т. Шевченко продовжував творчо зростати. У 1860 за неабиякі досягнення в гравірувальному мистецтві йому було присвоєно звання академіка гравюри Петербурзької академії мистецтв.

1859 поету для «поправлення здоров'я» вдалося отримати дозвіл на поїздку в Україну (офіційно — до Київської, Чернігівської і Полтавської губерній), але під наглядом поліції. Під час цієї, вже Третьої подорожі до України, влітку 1859, Т. Шевченко несанкціоновано відвідав Харківську губернію, а саме м. Суми, м. Лебедин та хутір Лихвин Лебединського повіту (тепер Сумська обл.). Зокрема у відомому альбомі Т. Шевченка 1858—59 є два графічні аркуші з авторськими написами «У Лихвині» та начерк олівцем «Дуб», які створені на початку червня під час перебування у маєтку Д. Хрущова на хуторі Лихвин. Гостюючи у Д. Хрущова, Т. Шевченко познайомився з харків'янином, поетом-романтиком М. Петренком (1817 — ?), автором вірша «Небо», який пізніше став текстом до відомого романсу «Дивлюсь я на небо...» [8, с. 37-40].

Шевченко-українець продовжував діяти. Протягом 1860, буквально напередодні закриття у підросійській Україні недільних українських шкіл (1862) та введення Валуєвського циркуляру (1863) про заборо-

Т. Шевченко. Автопортрет у світлому костюмі. 1860.

Т. Шевченко. Автопортрет у темному костюмі. 1860.

ну української мови, він працював над укладанням українських підручників для тих самих недільних шкіл, а саме: створив (1861) «Буквар южнорусській». Цей факт, як і розуміння громадськістю того, що ставлення Т. Шевченка до означеного питання було протилежним до офіційного, усвідомлювалося в тих колах української інтелігенції Харкова, які піклувалися поширенням українських книжок та розвитком української початкової освіти. Зокрема члени харківського українського гуртка, того ж 1860, звернулися до Тараса Григоровича із проханням надати «поради вь такімь новімь ділі, якь діло введення нашого язика вь тутешніх школахь, вь науку городянамь нашої(го?) миста, поки що. Оттакь якь бачите: у нась, у Харькові, хлопці, пориваючись на ввыпередки, доступили до начальства тай выканючили дозволеніе огуломь вчить людей письма вже в другій Празниковій школі [...] що Ви скажете и яку пораду дасте, бо діло притьмомь хороше, та поки й важеньке — вчить земляківъ. [...] Хто щиро візьметься за грамоту, зь тимь можна буде читати вкраїнські книжки або й дарувати їхъ, хай розсходяться поки по нашому *сірому світові*. Про отці то книжки я заразъ же лагожусь писати й П. Ол. — (Кулішу). Коли маєте що лишне

с наських книжок, а надто и свої поэтичні творення, то, будьте ласкаві, наділіть, чимъ можна буде» [9, с. 145].

Проте отримати запрошену допомогу молодим харківським активістам не судилося через передчасну смерть (10 берез. 1861) українського генія, про яку в Харкові довідалися з телеграми. Українці Харкова чи не одразу після отримання цієї сумної звістки вирішили влаштувати літературно-музичну вечірку «на спомин покійного і на користь української справи» і «закупити видання “Южно-русскаго”» букваря Тараса Григоровича». Тоді ж було вирішено влаштувати «стипендію Шевченковскую въ университетахъ Киевскомъ или Харьковскомъ» [9, с. 146, 147].

* * *

Всупереч тому, що офіційне шевченкознавство переконує, ніби Т. Шевченко в Харкові не був, існує гіпотеза, сама суть якої заперечує непохитність цього переконання. Зокрема літературознавець М. Гаско (1907—96), який саме у Харкові розпочав літературну діяльність та відчув репресії поч. 1930-х рр., в статті-етюді «Загадки Кобзарєвого життєпису», спираючись на конкретні документи і відомі факти, припускає, що Т. Шевченко таки міг бувати у Харкові. Мова йде про ймовірну, теж несанкціоновану, подорож поета з молодим генералом О. Криловим на Кубань, названу М. Гаском «халепою», яка ніби відбулася у серп. 1858. За переконанням автора розвідки, «маршрут подорожі Крилова проходив через Харків, бо [...] не міг не скористатися з нагоди заїхати до Харкова, міста, де його батько колись був губернатором, де він закінчив університет і почав свою службову кар'єру і де, ясна річ, у нього було чимало приятелів. З Харкова його маршрут, мабуть, пересікався з верхів'ям Орелі, про що свідчить Шевченків малюнок «На Орелі», за № 117-90, а звідти навіпростець прямував до Облaсті Війська Донського» [10, с. 216, 217].

Проте слушна гіпотеза М. Гаска таки лишається приманливою загадкою, для відгадки якої слід шукати нових фактів і доведень.

* * *

Після смерті поета його образ в суспільній думці розпочав інтенсивно формувати українську національну самосвідомість серед різних верств української людності, особливо інтелігенції, а його поезія стала потужним об'єднавчим фактором українського суспільства. У 2-й пол. 19 ст. постать Т. Шевченка, яка для офіційної влади була «сепаратистською» й небезпечною своїм українофільством, стала патріотичним символом «українського Харкова». За слушним спостереженням В. Кравченка, наприкінці 19 ст. міське самоврядування Харкова в подіях культурного та

Т. Шевченко. Автопортрет у шапці та кожусі. 1860.

Т. Шевченко в смушковій шапці й кожусі. Світлина 1859.

суспільного життя було орієнтоване на «російський чинник» та «регіональну символіку, представлену персонажами місцевої слобідської історії і культури» [11, с. 203], а «імперсько-православна символіка багато в чому визначала міський культурний простір Харкова, населивши його храмами неоросійсько-візантійського стилю, [...] іменами членів імператорської фамілії і пов'язаних із ними подіями» [11, с. 191]. І це при тому, що «на межі 19—20 ст. етнічних українців у Харкові у відсотковому співвіднесенні було більше, ніж у Києві і Львові..., а росіян — менше, ніж у Києві» [11, с. 201]. На супротив тенденції культурного російщення міста українська громада Харкова дбала про розвиток українського культурного простору, який проходив під шевченківським прапором. Харківські науковці, зокрема М. Сумцов, були одними з тих, хто, попри утиски й заборони, стали на шлях наукового вивчення біографії й творчості Т. Шевченка.

Протягом 1900-х рр. боротьба за постать Т. Шевченка у Харкові не була результативною. На поч. 1910-х рр., в канун півстолітніх роковин по смерті поета, вона все-таки принесла певні успіхи. Так, «у 1911 р., гласні Харківської міської думи І. Кулинич, М. Міхновський, В. Пономаренко та М. Сумцов знову підняли це питання й досягли позитивного рішення. 4 берез. 1911 Харківська міська дума ухвалила постанову, в якій

передбачалося: придбати для Харківського художнього музею портрет Т. Шевченка; присвоїти ім'я поета одному з міських початкових училищ; заснувати для Харківського історико-філологічного товариства щорічну премію імені Т. Шевченка за кращі твори з історії України, історії української літератури та етнографії; заснувати стипендію імені Т. Шевченка у 2-му реальному училищі Харкова. Нова вулиця на околиці міста отримала ім'я поета. Було ухвалено також рішення про зведення у Харкові коштом міської думи обеліску-колони в українському стилі із зображенням поета» [11, с. 204], яке, щоправда, так і не було втілене.

Після Жовтневого перевороту 1917 та проголошення Країни Рад постать Т. Шевченка набула іншого значення. Директорія Української Народної Республіки ще у берез. 1918 започаткувала Всенародне Шевченківське свято, яке було скріплене законодавчо й у перші роки радянської влади. Вже 24 лют. 1920 у Постанові РНК УРСР було проголошено всезагальне святкування «Шевченківських днів». «День одинадцятого березня, в роковини смерті пролетарського поета Тараса Григоровича Шевченка, об'являється всенародним святом. В цей день, вільний від праці, повинні бути влаштовані лекції, концерти-мітинги, в яких було б з'ясоване велике значення Шевченка, як оборонця батрацько-селянської долі та його боротьби за соціалістичне визволення трудового люду» [12]. Згодом вихідний день був скасований, але Шевченківські дні, із притаманними їм ідеологічними мітингами, лишилися чинними на тривалі роки. Особливого значення вони набули в УСРР, столицею якої був Харків.

Саме у Харкові були закладені основи нової на той час галузі наукового знання — шевченкознавства, становлення якого було обумовлене політикою українізації, забороненою у 1938. У 1920-х рр. побачили світ праці, в яких були зроблені перші кроки до осмислення постаті Т. Шевченка в історії української культури. Перш за все, це роботи «батька шевченкознавства» І. Айзенштока (харківський літературознавець), який підготував до видання «Кобзар», повне науково-критичне видання щоденника Т. Шевченка з коментарями та повну «Збірку творів» у 12 томах. Важливими в українському шевченкознавстві 1-ої трет. 20 ст. стали праці харківського етнографа С. Таранушенка, який одним з перших поставив питання про необхідність вивчення спадщини Шевченка-маляра та дослідження раннього періоду його творчості. Актуальними для свого часу були й дослідження інших харківських науковців.

Однак, важливо зауважити, що з перших років Радянської України «боротьба "за Шевченка" велася в плані ідеальної представленості фігури в суспільній свідомості українців і всього "радянського народу" (його спочатку хотіли денаціоналізувати..., потім "осоціалізмити"..., потім зро-

бити "таким самим", як і Ленін...). Таке маніпулювання персоною творця призводило до швидкої девальвації його національного значення, особливо в духовно-світоглядному й ідеологічному планах» [13, с. 165], і, як наслідок, включало Т. Шевченка в контекст радянської культури. Тому показовим є те, що протягом 20-х — поч. 30-х рр. 20 ст. харківські науковці завзято вивчали спадщину Т. Шевченка й виступали проти культу поета як «пророка соціальної революції». Важливим кроком у вирішенні вказаної проблеми стало створення (1924—26) у Харкові (за прикладом Пушкінського Дому в Ленінграді) Інституту Тараса Шевченка, директором якого став харківський історик Д. Багалій, заступником — письменник С. Пилипенко, а вченим секретарем — літературознавець І. Айзеншток. Шевченківською тематикою в цьому закладі, з філією у Києві, займалися такі відомі вчені, як М. Новицький, Б. Навроцький, В. Міяковський, О. Дорошкевич. За ініціативи С. Пилипенка створено (1926) Музей Кобзаря при цьому закладі. Саме С. Пилипенко, зробивши складну подорож на Каспій, на місце заслання поета, привіз першимузейні експонати — листи, малюнки, побутові речі Т. Шевченка. Але вже на поч. 1930-х рр. інститут був «укріплений» партійними кадрами, реорганізований у Науково-дослідний інститут Тараса Шевченка, чії співробітники мали сприяти ствердженню марксистської ідеології в шевченкознавстві.

З 1934 українське шевченкознавство стало підконтрольним політиці Москви. Дослідники, які не бажали підкорюватися «руці з центру», зазнавали репресій. Зі втратою Харковом столичного статусу, Науково-дослідний інститут Тараса Шевченка був переведений до Києва. Але у Харкові лишилися частина фондів його меморіального відділу, на ґрунті яких виникли Літературний музей і Галерея картин Т. Шевченка, яка до 1940 була найбільшою збіркою в Україні та світі творів Шевченка-художника (бл. 800 од. зберігання). Це, безперечно, сприяло тому, що перші серйозні дослідження мистецької спадщини Т. Шевченка в Україні відбулися саме у Харкові, в працях С. Таранушенка та М. Бурачека.

У м. Харкові іменем Шевченка названо район, вулицю та провулки, приладобудівний завод (1922), державний академічний український драматичний театр (1935) та міський сад (1935). У Харківській області його іменем названо район, а також чисельні населені пункти, вулиці, провулки, парки, сквери та ін.

1961 встановлено Державну премію УРСР ім. Т. Шевченка за кращі твори літератури і мистецтва (тепер Національна премія України імені Т. Шевченка), шестеро харків'ян нагороджені цією премією.

Наталя Мархайчук, Анатолій Троян.

Постать Т. Г. Шевченка в монументальній скульптурі Харкова кін. 19 — поч. 20 століть

Одразу після смерті Т. Шевченка скрізь по українських землях та місцях, пов'язаних із його життєвим шляхом, почали втілюватися мистецькі проекти з увічнення його пам'яті; тоді ж відбувалося становлення його образу в скульптурі. Відомо, що перший прижиттєвий скульптурний портрет Т. Шевченка належав різцю професора скульптури М. Піменову (1812—64), а найстарший, що дійшов до нашого часу, є твір, виконаний його учнем Ф. Каменським (1836—1913), який після закінчення навчання претендував «на велику золоту медаль і ліпив бюст Шевченка. Цей бюст був на виставці (1861) як перша самостійна робота Каменського» [14, с. 343] й по сьогодні зберігається в Петербурзькій академії мистецтв. Виконаний у традиціях класицистичного скульптурного портрета образ видатного українця вирізняється психологічною глибиною, створеною завдяки вдало обраній автором поставі ледь нахиленої голови і пронизливого погляду з-під похмурих брів. В цьому портреті закладається іконографія Шевченка-мислителя, який плекав у своїй творчості народну мову, національну свідомість; в образах минулого українського народу ставив незручні для влади питання...

Наприкінці 19 ст. жодна зі спроб увічнити образ Т. Шевченка в скульптурних монументах успіхом не увінчалася. Чи не вперше в монументальній скульптурі його постать мала з'явитися в грандіозному монументі 1000-річчю Росії, який зводився у 1860-х рр. під керівництвом М. Мікешина (1835—96). Молодий скульптор одразу по смерті Т. Шевченка висловив думку щодо введення його портрета до загальної композиції пам'ятника (у фриз «письменники і художники»), що була оприлюднена вже у некролозі на смерть Т. Шевченка в альманасі «Месясцеслов» [15, с. 439]. М. Мікешин, як палкий шанувальник творчості Тараса Григоровича, часто відвідував його майстерню в Академії мистецтв, створив кілька його прижиттєвих портретних нарисів. Т. Шевченко ставився до обдарованого скульптора із симпатією, і, за свідченнями сучасників, «не раз засиджувався у нього в майстерні...» [14, с. 343]. Імператором Олександром II пропозиція М. Мікешина була, безперечно, відхилена — Т. Шевченко був активним учасником національного руху, а тому навіть після смерті не міг бути вписаним в офіційну історію Росії. Усі пов'язані з «українством» події для імперської влади були проблемними. Вбачаючи в самій «українській ідеї» сепаратизм «мазепинства», влада прагнула придушувати будь-які її прояви. В цілому, для імперської політики було властиво йти на поступки, які не здавалися загрозливи-

ми. Але тенденції, які мали у собі навіть натяк на потенційний ризик, придушувалися ще в зародку. Однією з таких була сама ідея увічнення пам'яті українського Митця-Пророка. І хоча за часів царату шевченків монумент споруджений не був, але відтоді почала складатися міфологема щодо опозиційності його постаті.

Щоправда, з кін. 19 ст. на території Російської Імперії почали з'являтися поодинокі пам'ятники Т. Шевченку приватного характеру (у вигляді бюстів на колонах-постаментях, обелісків з барельєфами й т. ін.). Для української інтелігенції того часу він був тим, хто «своїм могутнім словом колихнув цілий океан народного самопочуття, бо народ прийняв його пісні, кохається у них, а інтелігенція проймається його вищими духовними ідеалами й запитами і ставить на чолі своїх інституцій його велике ймення, під яким, мов під народною короугою, родяться й квітнуть всякі українські товариства» [2, с. 405, 406]. Відтоді й розпочалося формування його образу в монументальній скульптурі.

В 1881 на півострові Мангишлак у форті Олександрівському (з 1939 — м. Форт-Шевченко), до 20-ї річниці від дня смерті поета, з'явився скромний пам'ятник Т. Шевченку місцевого скульптора К. Жусупа — саме його слід вважати першим із відомих і збережених по сьогодні пам'ятників Т. Шевченку. Він був встановлений на території літньої дачі, в якій митець проживав на засланні у 1857—59, вдовою коменданта І. Ускова (1810—82) на гроші місцевих офіцерів [16]. У виразному погрудді, яке розташоване на стрункій колоні-п'єдесталі, відчувається й образна схожість з класицистичним бюстом Ф. Каменського, і близькість до автопортретів Т. Шевченка років заслання.

Однією із перших реалізованих спроб увічнення пам'яті українського генія в українських землях став пам'ятник Т. Шевченку в Харкові [17], який встановлено 1900 на території міської садиби відомого харківського банкіра О. Алчевського (1835—1901) на Мироносицькому провулку (тепер вул. Жон Мироносиць) — перша монументальна скульптура міста [18]. Щоправда, його важко назвати «легальним», тобто таким, який суголосний державному політичному курсу. Перш за все, Т. Шевченко був взірцем для тих, хто виборював ідею самостійної України, що автоматично заперечувалося тими, хто сповідував ідею жорсткої імперської централізації.

Одразу по смерті Т. Шевченка українська інтелігенція Харкова розпочала активну діяльність з увічнення в місті його пам'яті. Для харківських українців Т. Шевченко поступово «ставав пророком Відродження. Для росіян («великоросів») він, в кращому випадку, лишався борцем проти соціальної несправедливості, в гіршому — глашатаєм національної та соціальної нетерпимості» [11, с. 204]. Відтак для української інтелігенції

Пам'ятник Т. Шевченку
на території садиби Алчевських.
Фото кін. 19—поч. 20 ст.

спорудження у місті пам'ятника Т. Шевченку стало справою честі. Але успіх першої спроби був короточасним.

У 1898 на замовлення родини Алчевських учень Харківської рисувальної школи М. Раєвської-Іванової В. Беклемішев (1861—1919), який на той час вже став академіком та професором Імператорської академії мистецтв, виконав образ Т. Шевченка в мармурі. Сьогодні ми знаємо про пам'ятник зі старих світлин, які є первинним документом у «справі» першого в Харкові пам'ятника. Присланий з Петербурга бюст був встановлений на високому масивному постаменті складної форми, який став прикрасою приватної території. Це замовлення не було випадковим. Олексій Алчевський був активним учасником українського національного руху, очолював харківський гурток української інтелігенції «Громада», проймався ліво-народницькими ідеями та зачитувався поезіями Кобзаря. Його дружина — відома харківська просвітелька Х. Алчевська (1841—1920) — була активним провідником української культури та творчості Т. Шевченка, зокрема, засновницею недільної жіночої школи, яка на певний час стала прогресивним освітнім центром міста.

Бюст Т. Шевченка роботи
В. Беклемішева у виставковій залі
«Гостинна на Дворянській». Фото 2014.

Ще на поч. 2000-х рр. харківський пам'яткознавець В. Романовський оприлюднив уривок із заміток доньки згаданих меценатів — Христі Алчевської (1882—1931), які зберігаються в Державному архіві Харківської області. У ньому читаємо, що її батько «надумав ствердити для Харькова шевченківський п-к [...] та дарственну на ім'я жінки з умовою, що жінка повинна віддати се гор. Харкову, як Шевченківський садок з монументом у вічне городське володінне. Нотаріально се довелося затвердити. Однак [...] Алчевський заподіяв собі смерть, а жінка його [...] мусила, не виповнивши заповіту про пам'ятник, віддати кредиторам сквер імені Шевченка» [19]. Після цієї сумної події, яка сталася у 1901, місто мало можливість прийняти в дар від Алчевських лише сам пам'ятник. Але й цього не сталося. За наказом залежної від імперської верхівки міської влади напередодні 40-х роковин Т. Шевченка, до яких українська громада міста готувала урочисті заходи, пам'ятник «сепаратисту» мав зникнути з садочка, який втратили Алчевські. Відтоді мармуровий бюст, біля якого на власноруч встановленій лаві полюблив відпочивати та спілкуватися з друзями О. Алчевський, зберігався в їхній родині як станкове

погруддя (щоправда, він і первісно був позбавлений монументальних рис). У 1910 Христя Алчевська занотувала, що «цегловий монумент, на котрому стояв сей бюст, і досі дрімає самотньо серед садочку, закинутий і забутий там, де був раніше» [19]. На поч. 1930-х рр. М. Алчевський передав бюст до Галереї картин Т. Шевченка в Харкові, яка з часом переїхала до Києва і була реорганізована у Державний музей Т. Шевченка. Там бюст роботи В. Беклемішева, створений як перший на землях підімперської України шевченківський пам'ятник, зберігається й понині. У дні святкування 200-ліття від дня народження Т. Шевченка харків'яни мали змогу побачити роботу В. Беклемішева у Харкові на власні очі. У залі культурно-ділового центру Корпорації «Рубаненко і партнери» (знаний як «Гостинна на Дворянській») відбулася виставка одного пам'ятника за назвою — «В гості на батьківщину».

Важливо підкреслити, що в культурному просторі Харкова поч. 20 ст. демонтаж пам'ятника Т. Шевченку загострив полеміку українських кіл міста з проросійськими. Тоді, чи не вперше, означилося протиставлення Т. Шевченка та О. Пушкіна як двох національних символів. Цей антагонізм вилився у своєрідну «боротьбу пам'ятників». Відмова українській громаді мати пам'ятник своєму Пророку викликала дієву реакцію — члени молодіжної нелегальної української організації (гуртувалися навколо М. Міхновського), з-поміж яких були і юнкери Чугуївського юнкерського піхотного училища, здійснили (1904) символічну спробу підірвати щойно встановлений пам'ятник О. Пушкіну [20]. Ця, не цілком правомірна подія, хоч і похитнула імідж українського руху в місті, але була симптоматичною для часу боротьби за національні символи в Харкові.

У 1906 одеський скульптор Б. Едуардс (1860—1924), який виконав для Харкова бюст О. Пушкіна, звернувся до Харківської управи з пропозицією «виготовлення бюстів Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка та інших представників української літератури» [19]. Проте, як засвідчує історія, ця пропозиція так і лишилася пропозицією.

На поч. 1910-х рр. у Харкові заговорили про повноцінний бронзовий пам'ятник для Миколаївського скверу (територія теперішнього майдану Конституції). У додатку до газети «Южный край» був оприлюднений проект цього пам'ятника скульптора-аматора М. Сабо (відомий соратник М. Сумцова у справі організації в Харкові музейної діяльності), за яким Т. Шевченко в простому українському («чабанському») одязі мав сидіти на узбіччі стежини на штучному пагорбі із книгою в руці. Харківці не сприйняли створений М. Сабо народницький образ Т. Шевченка — на громадськість міста проект справив враження як «нікчемність та профанація штуки» [19]. У 1913 гласні міської думи нарікали, що укази

про встановлення пам'ятника Т. Шевченку в Миколаївському сквері лишилися не виконаними. В. Романовський припускає, що ймовірною причиною невиконання своїх же указів став лист начальника жандармського управління до губернатора від 6 листоп. 1912 (під грифом «Цілком таємно»), в якому повідомлялося «про наміри українців спорудити пам'ятник за проектом скульптора М. Сабо. При цьому зазначалося, що боротьба з українським рухом була вкрай важкою, оскільки він мав культурний характер, однак [...] призводив до прихованого сепаратизму» [19]. На сьогодні відомо, що напередодні Першої світової війни була готова модель пам'ятника Кобзарю для Миколаївської площі роботи Г. Ріха. Однак, через історичні перипетії, перша спроба міської влади поступитися харківському українству у вигляді пам'ятника Т. Шевченку так і не була втілена.

Наталя Мархайчук.

ПАМ'ЯТНИКИ ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ НА ХАРКІВЩИНІ

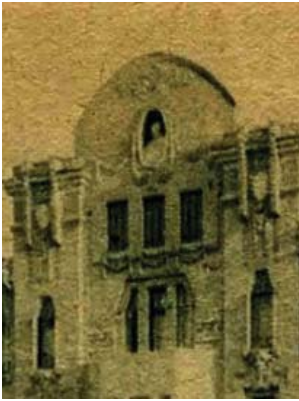
1. Погруддя Шевченка Т. Г., 1910—20-ті рр., м. Харків, майд. Павлівський, 4. На фасаді Селянського будинку земства.

Встановлене на фасаді не пізніше поч. 1920-х рр. Питання авторства лишається відкритим. Припущення сучасних дослідників, що автором погруддя міг бути В. Беклемішев, який на межі 19—20 ст. виконував бюст Т. Шевченка для родини Алчевських, здається маловірогідним. Ймовірно, авторами проекту були харківські скульптори-аматори Г. Ріха чи М. Сабо, які, будучи представниками «українського руху» в Харкові, брали участь у спробах реалізації проектів з увічнення пам'яті Кобзаря.

Скульптором відтворено «народницький» образ Т. Шевченка як селянського поета, який оспівував барви України та дух українського народу. Поет зображений відповідно до канонічної для свого часу іконографії, яка склалася під впливом ідей романтизму в автопортретах Т. Шевченка, створених 1860, та світлинах, на яких поет-художник зафіксований в кожусі та смушковій шапці. Автор зобразив Кобзаря у літньому віці (старішим від реального), із колоритними козацькими вусами і пронизливим

Селянський будинок земства. Загальний вигляд. Фото 1920-х рр.

Фрагмент центральної частини фасаду.
Фото 1920-х рр.

Фрагмент центральної частини фасаду.
Фото 2013.

поглядом. Такий образ національного «поета-селянина», багато в чому запозичений з надр народної культури, відповідав концепції фа-

саду Селянського будинку. Розміщене в овальній ніші півкруглого фронтона центрального ризаліту погруддя є органічним елементом

Селянський будинок земства. Загальний вигляд. Фото 2013.

Бюст Т. Шевченка на фасаді
Селянського будинку земства.
Фото 2013.

*«Борітеся — поборите!
Вам бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!»*

декоративного оздоблення споруди, багатого мотивікою т. зв. «українського архітектурного стилю».

Станом на сьогодні бюст потребує реставрації. [15; 19; 21, с. 42; 22; 23; 24; 25]

Наталя Мархайчук.

2. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1910-ті рр., 1984, м. Харків, вул. Генерала Удовиченка, 24. На території ЗОСШ № 96, перед центральним входом до школи.

Бюст Т. Шевченка міг бути виконаний до сторічного ювілею митця на замовлення земства с. Великої Данилівки (з 1963 — мікрорайон Харкова) і встановлений перед земським будинком. При роботі над бюстом, як свідчать збережені у шкільному музеї світлини, скульптор наслідував образ, створений 1898 В. Беклемішевим на замовлення харківського банкіра О. Ал-

чевського. Такий образ Т. Шевченка-інтелектуала, сформований на основі відомої світлини (1859, київське фотоательє І. Гудовського) та автопортрета у світлому костюмі (1860), найчастіше втілювався в пам'ятниках-бюстах, які поставали на території підросійської (Харків, Седнів) та підавстрійської (Лисиничі, Винники) України на поч. 20 ст.

*«Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..»*

Пам'ятник Т. Шевченку
в центрі села. Фото поч. 1960-х рр.
(з фондів шкільного музею).

По ліквідації у 1919 земств пам'ятник передано сільській бібліотеці, котра містилася в клубі ім. Т. Шевченка на вул. Паризької Комуни, 34 (тепер вул. Генерала Удовиченка) і встановлено на подвір'ї клубу. За часів німецької окупації бюст зберігався у гримувальній клубу та в родині Черноломових, яка після Другої світової війни повернула його сільській громаді. 1964 під час відзначення сторіччя роковин поета пам'ятник встановлено на майданчику в центрі селища, біля дитсадка. 1974 внаслідок будівництва в центрі с. Великої Данилівки мосту через р. Харків погруддя було демонтовано й переміщено на збереження до вугільного складу.

Пам'ятник Т. Шевченку на подвір'ї
школи № 96. Фото 2014.

Пам'ятник Т. Шевченку на подвір'ї школи № 96. Фрагмент. Фото 2014.

*«Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Де ж мені вас діти?»*

Авторство не встановлене. Розміри: бюст — $0,83 \times 0,52 \times 0,63$ м, постамент — $2,02 \times 0,5 \times 0,5$ м. Матеріал — залізобетон.

10 верес. 1984 на шкільному подвір'ї встановлено бюст, відновлений майстром-аматором з ініціативи та коштом колективу місцевої школи, яка була одним з кількох україномовних у Харкові середніх навчальних закладів. Відновлений пам'ятник має більш примітивне звучання, образ Т. Шевченка втрапив первинну шляхетність і емоційність. Сьогодні скульптурний портрет Т. Шевченка у дві натуральні величини височить на стрункому,

квадратному в перетині постаменті, в центрі невеликого майданчика. У верхній частині чолового боку постаменту закріплена сіра гранітна дошка ($0,4 \times 0,7$ м) з викарбуваним анотаційним написом.

Пам'ятник розрахований на близький огляд і має камерно-станковий характер. Формує на території навчального закладу своєрідну моноекспозицію, емоційно насичує атмосферу шкільного подвір'я. Оточений квітником. [25; 26; 27; 28]

*Наталя Мархайчук,
Володимир Путятін.*

3. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1921, 1934, 1973, 1981, Богодухівський р-н, м. Богодухів, вул. Шевченка. На розі з вул. Молодіжною, у невеликому сквері.

Першим кроком з увічнення у Богодухові образу Т. Шевченка стало спорудження 1921 скульптором-аматором М. Булагою-Грипичем бюста, який тривалий час височів на двометровому постаменті у центрі міста (не зберігся).

1934 до святкування 120-річчя від дня народження Т. Шевченка сквері на пл. Леніна (тепер пл. Соборності) постав інший пам'ятник, який у 1933 нарком освіти УСРР, підтримавши ініціативу богодухівців, придбав для міста скульптур-

ний портрет Т. Шевченка роботи ск. Л. Блох. Бюст було встановлено на гранітному постаменті (вис. 3 м). Скульптор брала участь (1926, 1930) у конкурсах на проект пам'ятника Т. Шевченку для Харкова. Її проекти одержали високу оцінку більшості членів журі. Але створений Л. Блох укамерний образ інтелігента-мислителя не задовольнив уже сформований на межі 1920—30-х рр. у свідомості радянського громадянина міф про «Т. Шевченка як борця за волю пригнічених народів», через

*«Трудящим людям, всеблагий,
На їх окраденій землі
Свою ти силу ниспошли.»*

Перший пам'ятник Т. Шевченку в м. Богодухові (ск. М. Булага-Грипич). Фото 1921 (під час 1 з'їзду вчителів Богодухівського повіту).

Пам'ятник Т. Шевченку
в м. Богодухові (ск. Л. Блох).
Фото 1 пол. 1960-х рр.

що проект не міг бути ухваленим. При тому блохівське погруддя (вис. 0,5 м), виконане у кращих традиціях скульптурного портрета, позбавлене як національної ідентичності, так і піднесено-енергійної описовості, яка притаманна радянським пам'ятникам. Цей бюст сорок років був окрасою міста.

1973 на місці демонтованого із невстановлених причин бюста роботи Л. Блох постало виконане в бронзі скульптурне погруддя Т. Шевченка. Архітектор П. Гурін, який став автором нового проекту, використав визнаний одним із

кращих у радянському мистецтві станковий портрет Кобзаря роботи учня Л. Блох ск. М. Лисенка (1945; зберігається у Національному художньому музеї України, м. Київ). Створений скульптором психологічно насичений образ Кобзаря-бунтівника із грізно-насупленим поглядом був використаний у пам'ятниках Києва (1964, біля Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури), Парижа [1969, для скверу біля собору Св. Володимира Великого (УГКЦ); офіційно відкритий 1978)], Ашхабада (1972).

Пам'ятник Т. Шевченку.
Фото поч. 2010-х рр.

Погруддя Т. Шевченка. Фото 2014.

1981 у зв'язку з реконструкцією площі пам'ятник був перенесений до невеличкого скверу

(пл. 150 кв. м) на вул. Шевченка, центральна алея якого веде до міського ставу. Встановлений на облицьованому тротуарною плиткою майданчику, бюст (вис. 1,0 м) височить на прямокутному в перетині стрункому постаменті ($2,45 \times 0,71 \times 0,61$ м) з чорного граніту, на чоловому боці якого висічено інформативний напис. Біля підніжжя пам'ятника влаштована клумба ($5,2 \times 2,4$ м); навколо висаджені берези.

У 2007 праворуч від пам'ятника встановлений металевий флагшток (вис. 15 м) з державним прапором України, провадяться громадські урочистості. [19; 21, с 226; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37]

*Тамара Борисова,
Наталія Мархайчук.*

4. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1935, м. Харків, вул. Сумська, 35.
У саду ім. Т. Г. Шевченка, чоловим боком звернений на вул. Сумську.

Один із символів українського Харкова.

Автори — ск. М. Манізер, арх. Й. Лангбард. Розміри: заг. вис. — 16,5 м; вис. статуї Т. Шевченка — 5,4 м, вис. 16-ти скульптур — 2,7 м; вис. трикутного пілону — 12 м; постамент — $8,5 \times 5,4 \times 5,2$ м.

2 лип. 1929 столичною міською та окружним комітетом КП(б)У Харкова ухвалено рішення про спорудження вісті монумента Т. Шевченку. 1930 відбулася закладка майбутнього монумента на майд. М. Тевеле-С. Таранушенка), артисти театру

ва (тепер майд. Конституції) перед спорудою ВУЦВК (колишній Будинок Дворянського зібрання) і оголошено відкритий міжнародний конкурс. До складу журі увійшли: Голова ВУЦВК Г. Петровський, партійні функціонери (М. Скрипник, А. Хвиля та ін.), робітники харківських заводів, марксистські критики й літературознавці, провідні митці (Л. Блох, М. Жук, Вас. Кричевський, В. Меллер, А. Петрицький та ін.) і мистецтвознавці (Ф. Ернст, С. Таранушенко), артисти театру

(зокрема, Л. Курбас), письменники (М. Семенко, М. Хвильовий та ін.). Серед кількох десятків проектів, які надійшли як з теренів СРСР, так і з-за кордону (Франції, Німеччини, Італії), кращим був обраний модерністський проект групи лєнінградських скульпторів під керівництвом К. Алексєєвої. Втім проект не міг бути ухвалений до виконання, оскільки не відповідав основній ідеї, зазначеній в програмі конкурсу. За нею Т. Шевченко мав постати як поет-революціонер, борець за соціальне та національне визволення.

Наступний конкурс, що відбувся в середині жакливого 1933, був оголошений закритим і всесоюзним. Замість журі урядом призначено комісію, до якої, крім партійних функціонерів, не увійшов жоден митець. За оновленою програмою конкурсу Т. Шевченко мав постати виразником класових прагнень біднішого селянства й наймитства. У вересні цього ж року з майже тридцяти проектів українських та російських митців кращого не обрали, але рекомендували М. Манізеру та А. Страхову подати нові проекти для пам'ятника в м. Харкові. У жовт. 1933 комісія рекомендувала до реалізації новий проект М. Манізера, в якому були враховані усі висловлені раніше рекомендації та побажання. В його основу М. Манізер поклав задум проекту К. Бульдіна і А. Драгана, представленого ще на конкурс 1930. Звинувачення М. Манізера в плагіаті було припинено заборонаю

голови Раднаркому УСРР П. Любченка.

У берез. 1934, до 120-річчя від дня народження поета, у міському саду (на місці демонтованого пам'ятника В. Каразіну) відбулося урочисте перезакладання пам'ятника, який на той час вже створювався у майстернях КНАПу (м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург). На його виготовлення витрачено 30 т бронзи, 400 т лабрадориту, залучено бл. 200 робітників (начальник будівництва П. Рудяков).

Тріумфальне відкриття пам'ятника, організоване як Всеукраїнське свято, відбулося 24 берез. 1935. Монумент відкрив народний комісар освіти УСРР В. Затонський. На церемонії були присутні державні діячі найвищого рангу, українська інтелігенція, гості з інших республік. Прогримів артилерійський залп-салют, пролунав тисячоголосий спів «Заповіту». Міському саду було присвоєне ім'я Т. Г. Шевченка.

Архітектурно-скульптурна композиція пам'ятника, в основу якої покладені авангардно-конструктивістські принципи, втілює пропаговану радянською владою концепцію візуалізації історичної лінії українського народу від кріпосництва до перемоги соціалістичних ідеалів. Утворює її високий тригранний в плані пілон (залізобетон, облицхований плитами полірованого лабрадориту), навколо якого висхідною спіраллю проти годинникової стрілки поставлені уступами вісім різно-

Пам'ятник Т. Шевченку в саду ім. Т. Шевченка. Фото 2009.

високих тумб-паралелепіпедів, які стали п'єдесталами для 16-ти фігур. З чолового боку виток спіралі постаменту виглядає значно стрімкішим, ніж при коловому огляді — основа найвищої сходинки, на якій розташовані образи радянських українців, перевищує висоту нижньої групи. В рішенні статичної в цілому загальної композиції використані актуальні для часу створення пам'ятника кінематографічні ефекти (кадрування, монтажу, візуальної динаміки).

Пластична частина пам'ятника, на відміну від архітектурної, віддзеркалює тенденцію відповід-

ності вимогам створеного на межі 1920—30-х рр. методу соціалістичного реалізму. Паралельно із формуванням його основних концепцій створювався і втілений в харківському пам'ятнику образ Т. Шевченка як бунтаря і революціонера. Статуя Т. Шевченка, відлита з бронзи (в три натуральні величини), увінчує тригранний гранітний пілон. Вона монументальна, сповнена динаміки, великої внутрішньої сили. Вже немолодий Т. Шевченко зображений на повний зріст у момент енергійного кроку вперед. Права рука стиснута в кулак, що сприймається як заклик до

Пам'ятник Т. Шевченку. Загальний вигляд. Фото 2013.

боротьби, сигнал до радикальних змін. Значущим є накинута наопашки плащ, притримуваний однією рукою. Відтворені в академічній пластиці портретні риси створені за посмертною маскою Т. Шевченка, його прижиттєвими світлинами та графічними автопортретами 50-х — поч. 60-х рр. 19 ст. Однак у деталях вони втрачають зв'язок з реальністю. Традиційні для Т. Шевченка пишні вуса і високе оголене чоло доповнюють сердито зсунуті брови, складки гіркоти біля вуст, проникливий погляд. Створений М. Манізером образ близький до образу партійного чиновника, традиційного в радянському мистецтві з 1930-х рр.

Харківський пам'ятник визнаний етапним кроком у розвитку радянської монументальної скульптури. У ньому чи не вперше в радянському мистецтві на високому художньому рівні маніфестується т. зв. «радянський класицизм», покликаний демонструвати партійно-ідеологічний тріумф радянської влади. Ця ідея проходить через всі образи скульптурного ансамблю, створеного М. Манізером відповідно до висловлених комісією вказівок. Наділені виявом «соціального протесту» постаті навколо центрального пілону організовані у чотири групи, які символізують вузлові епізоди історії українських земель.

На найнижчому щаблі розміщено першу групу з чотирьох фігур,

які символізують поневолену Україну. Молода жінка з дитиною на руках — конкретний образ Катерини із шевченкового «Кобзаря», який одночасно є втіленням загорьованої України. В загальній композиції ця психологічно сильна за рівнем впливу постать займає чільне місце, відкриваючи ряд промовистих образів. Наступною є лежача фігура пораненого, знесиленого селянина. В її зовнішньо пасивній, але композиційно динамізованій пластичній структурі втілена метафора народу, який підводиться на боротьбу за власну свободу. Статна постать селянина-повстанця з косою, яку перетворено в грізну зброю, асоціюється з образом легендарного Яреми із поеми Т. Шевченка «Гайдамаки». Завершує групу сповнена внутрішнього динамізму фігура повстанця, який, піднявшись на весь зріст, рве кайдани на руках. Виконане в реалістичні манері обличчя кожного з персонажів є глибоко індивідуальним, виражає страждання, гнів, надію.

Персонажі наступної групи презентують чергову сходинку української історії. Від початку будучи образами типологічно-об'єктивізованими, вони персоналізуються автором: сповнений трагізму козак-запорожець зі скованими за спиною руками символізує момент ліквідації Запорізької Січі; розміщені за ним постаті ілюструють картини каторжної кріпацької праці — селянка з ціпком ігралями

Пам'ятник Т. Шевченку. Фрагменти композиції п'єdestалу. Фото 2000-х рр.

(асоціюється з оспіваною Т. Шевченком наймичкою з однойменної поеми) й мірошник з млиновим жорном на плечах. Образ солдата-рекрута відображає тяжку багаторічну солдатчину-каторгу, усі жахи якої відчув на собі сам Кобзар. На відміну від постатей попередньої групи, персонажі перебувають в німому діалозі з самими собою. Використані скульптором художні та пластичні засоби спрямовані на відтворення кріпацького гніту.

Третя група, що займає сходи-ни з тильного боку пам'ятника, представлена двома композиціями.

Пам'ятник Т. Шевченку. Фрагменти композиції п'єдесталу. Фото 2000-х рр.

*«А всім нам вкупі на землі
Єдинодуміє подай
І братолюбіє пошли.»*

Пам'ятник Т. Шевченку.
Фрагмент композиції п'єдесталу.
Фото 2000-х рр.

Першу, яка символізує революційну боротьбу 1905, складають образи старого робітника, що підіймає прапор із зламаним держалном, та студента-революціонера, який стоїть за його спиною і вказує шлях, що веде до спільної мети. Їх обличчя напружені, виражають віру та стійкість переконань. Друга парна композиція, яка символізує Жовтневий переворот 1917, відкривається після обходу гострого кута постаменту. Компонується статуями матроса з піднятою в руці безкозиркою й робітника з гвинтівкою, силами яких здійснювався цей переворот. Їх кремезні постаті впевнено стоять на землі, жести красномовно сповіщають про перемогу, обличчя випро-

мінюють гордість і гідність людини, не здатної стати на коліна.

Завершує загальну композицію пам'ятника четверта група, розміщена на найвищій сходинці постаменту, ліворуч від торцевого боку. Нею закінчується «історія класової боротьби» українського народу; презентується образ «нового героя», сформованого в мистецтві 1920—30-х рр. Група, яка названа під час відкриття пам'ятника «Сучасною Україною», сформована образами червоноармійця з гвинтівкою, колгоспника зі снопом, шахтаря із прапором і дівчини-комсомолки з книгою в руках.

Жіночі образи (комсомолки і Катерини), які з фронтального боку

пам'ятника сприймаються одночасно, є важливим змістовним елементом загальної композиції. Вони звернені обличчями в один бік, але мають різноспрямовані погляди, що символізує межі історії України — дорадянську і радянську.

При пошуках українських типажів скульптор запросив до позування акторів харківського театру «Березіль». Образ Катерини був «списаний» з Н. Ужвій, для гайдамаки і мірошника позував А. Бучма, для заколотника, що рве пута, — О. Сердюк, для запорожця — І. Мар'яненко, для наймички, яка тримає граблі і ціпок, — С. Коваль, для образу червоноармійця — Р. Івицький. Прообразом комсомолки-робфаківки стала робітниця харківського заводу «Червоний Жовтень», визнана кращою піонервожатою міста, Н. Гордієнко.

Пам'ятник зводився за архітектурним проектом Й. Лангбарда, який перепланував і навколишню територію, утворивши круглу площу (діам. 110 м). Монумент добре сприймається з алеї міського саду, що радіально розходяться від нього, а також з боку вулиці, зв'язок з якою підкреслений частиною круглого майдану що виходить за внутрішній край тротуару. Відіграє роль ідейно-художньої домінанти архітектурно-природного ансамблю. Грандіозні розміри, кольорова єдність і композиційно-просторова активність забезпечують пам'ятнику центральну роль в довкіллі.

З боку вул. Сумської, зі східної сторони круглого стилобату (діам. 18 м), влаштована трибуна (діам. 2,7 м, вис. 0,82м), яка обумовлює можливість проведення біля пам'ятника урочистих зібрань. У серп. 1943 тут відбувся мітинг,

присвячений звільненню Харкова від німецьких окупантів. У повоєнний період біля пам'ятника проводяться державні урочисті заходи, святкування Шевченківських Днів та відзначення його роковин. З кін. 1980-х рр. і по сьогодні майданчик біля монументу — невідмінне місце проведення проукраїнських демократичних і патріотичних акцій.

Неодноразово зазнавав ушкоджень. Постраждав під час бойових дій Другої світової війни: на кількох статуях є малопомітні сліди від куль, на площинах полірованого граніту — від осколків снарядів. У повоєнний час вандали неодноразово відпилювали стрічки на «безкозирці» матроса, багнет червоноармійця, зубці на граблях селянки, косу гайдамаки (станом на 2014 відсутні стрічки на «безкозирці» та багнет червоноармійця). За вісім десятиліть поверхня статуй окислилась і покрилася патиною, тому статуї покрили срібно-сірим графітним змащенням.

Реставраційні роботи проводилися у 1946, 1980-х рр., 2003, 2004, 2009. [15, с. 438-487; 26, с. 20-27; 35; 38; 39; 40; 41; 42; 43; 44; 45; 46; 47]

Наталія Мархайчук,

Микола Работягов.

5. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1956, Зміївський р-н, м. Зміїв, вул. Адміністративна, 11. На розі вулиць Садової, 8-го Березня і Адміністративної; неподалік залізничної станції.

Найстаріший із збережених повоєнних пам'ятників Т. Шевченку в Харківській області. Перший у місті пам'ятник з'явився за довоєнного часу. До серед. 1950-х рр. пам'ятник-бюст стояв у міському парку, на пагорбі. 1956 був переміщений до місця сучасної будівлі Зміївської середньої школи № 1 (не зберігся). До 140-річчя від дня народження поета (1954) у с. Курортному на території санаторію «Занки» (Геніївська сільрада) скульптор-аматор С. Лісовий вирізав погрудне зображення Т. Шевченка («Шевченкова сосна») на зламаному стовбурі сосни. При вирубці лісосмуги погруддя було втрачене. 1956 відбулося урочисте відкриття нового пам'ятника, спорудження якого було розпочато з ініціативи мешканців

міста з нагоди 95-річчя від дня смерті Т. Шевченка.

Виконано на ХСФ (ймовірно, за проектом ск. В. Агібалова). Розміри: заг. вис. — 5,3 м, вис. скульптури — 2,5 м; постамент — 2,8 × 1,9 × 1,9 м.

Залізобетонна скульптура на повний зріст встановлена на цегляному, квадратному в плані, тинькованому постаменті, який розміщений на високому квадратному стилобаті. У формуванні образу поета використане рішення, «знайдене» М. Манізером за «порадою» Л. Кагановича під час роботи над пам'ятником Кобзарю для парку перед Київським університетом (1939): статичний образ «завбачливо» позбавлений будь-яких ознак протесту, натомість наділений

*«Поїдеш далеко,
Побачиш багато;
Задивишся, зажуришся,—
Згадай мене, брате!»*

Пам'ятник Т. Шевченку. Загальний вигляд.
Фото серед. 1950-х рр.

Пам'ятник Т. Шевченку. Загальний вигляд. Фото серед. 1970-х рр.

смутом. Т. Шевченко, вдягнений у традиційний костюм інтелігента-демократа серед. 19 ст., показаний як народний поет-мислитель в хвилину туги за Батьківщиною. Образ створюється статичністю постави і жестів, ледь помітного нахилу голови, сумного, спрямованого в далечінь погляду. В опущених, зімкнених поперед себе руках, Т. Шевченко тримає книгу, яка в уяві глядача асоціюється з «Кобзарем». Книга виступає змістовним акцентом і надає композиції сюжетності.

Міститься біля спуску до р. Сіверський Донець, в одноповерховій забудові вулиць. Пам'ятник є пластично-змістовним центром мікрорайону. Встановлений на май-

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2013.

данчику, розміщеному на високому пагорбку, до якого ведуть два марші сходів, розташовані перпендикулярно один до одного (з боку вулиць Адміністративної та 8-го Березня). До першого оновлення пам'ятника, яке відбулося у 1970-х рр., в його архітектурному рішенні був відчутний вплив сталінського ампіру: по периметру майданчик увінчували чотири декоративні кам'яні вази на пірамідальних цоколях, сходи оздоблювали високі декоративні бордюри-огорожі (все втрачене). Тоді ж замість стрункого, квадратного в плані постаменту з профільованою верхньою частиною, з чолового боку якого декоративним шрифтом був нанесений інформативний напис, споруджено кремезне підніжжя у

вигляді правильного куба на високому цоколі. Масивність нового постаменту, збереженого по сьогодні, не відповідає розмірам скульптури. У 2000-х рр. постамент поновили, стилобат пофарбували (цоколь — у чорний колір, кубічний постамент — у світлий). З чолового боку закріпили плиту з викарбуваним новим інформативним написом.

Стан збереженості задовільний.

У 1960-х рр. саме таке образно-композиційне рішення було повторено для пам'ятників у с-щі Березівському Дергачівському р-ну (1964) та в м. Харкові на території ДП «ХПЗ ім. Т. Г. Шевченка» (1967). [25, с. 381; 48; 49]

*Наталія Мархайчук,
Михайло Саяний.*

6. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1957, Шевченківський р-н, смт Шевченкове, вул. Шевченка. У сквері біля залізничного вокзалу, неподалік від автовокзалу.

Споруджено за рішенням виконкому Шевченківської районної Ради депутатів трудящих від 20 берез. 1957 з нагоди 145-річчя від дня народження Т. Шевченка та набуття населеним пунктом Шевченкове статусу селища міського типу. Відкриття відбулося 1957.

Залізобетонну скульптуру виготовлено на ХСФ (ймовірно, за проектом ск. В. Агібалова). Розміри: заг. вис. — 4,0 м; вис. скульптури — 2,0 м; постамент — $2,0 \times 2,2 \times 1,5$ м.

Пам'ятник вирішено у вигляді встановленої на прямокутному тинькованому цегляному постаменті залізобетонної сидячої фігури Т. Шевченка. По периметру верхнього краю постаменту, розміщеного на невисокому цоколі, влаштована широка (бл. 0,25 м) стрічка рослинно-геометричного орнаменту; з чолового боку — умовне зображення бандури (втрачене). Т. Шевченко зображений в момент роздумів та душевного неспокою, на що вказує емоційна на-

*«Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.»*

Пам'ятник Т. Шевченку.
Фото 2014.

Пам'ятник Т. Шевченку.
Фото серед. 1970-х рр.

пруженість загальної пози, постава схиленої голови, виразність жестів. Риси обличчя відтворені відповідно до традиційної іконографії, яка склалася за мотивами відомих автопортретів, створених у 1860. Вираз обличчя виразно-експресивний. Спрямований донизу погляд засвідчує самозаглибленість, насуپлені брови утворюють характерну для мислителя складку на відкритому чолі. В правиці Кобзаря — закрита книга.

Пам'ятник вдало вписується в середовище скверу. Розташований біля залізничного вокзалу та автовокзалу пам'ятник є візитною картою селища.

Реставраційно-ремонтні роботи проводилися у 1980-х та 2000-х рр. У 1980-х рр. постамент облицьовано плиткою, стилізований орнамент пофарбовано, накладними літерами викладено анотаційний напис (втра-

чений). Під час останнього ремонту скульптуру пофарбовано срібляною фарбою, постамент тинькований, пофарбований, напис відновлено. [50; 51; 52]

Наталя Мархайчук.

7. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1964, Золочівський р-н, смт Золочів. У парку ім. Т. Г. Шевченка, на алеї; неподалік від Золочівської ДЮСШ.

Споруджено за ініціативи трудящих селища з нагоди 150-річчя від дня народження Т. Шевченка. Залізобетонну скульптуру виготовлено на ХСФ. Зведено за проектом пам'ятника, встановленого (1957) у смт Шевченковому Харківської обл.

Ймовірний автор образно-композиційного рішення — ск. В. Агібалов. Розміри: вис. скульптури — 2,3 м; постамент — $1,8 \times 2,3 \times 2,3$ м.

Фігуру Т. Шевченка в півтори натуральних величини зображено сидячою на символічному валуні

*«...Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати.
Тепер летиш в Україну —
Тебе виглядають.
Полетів би за тобою,
Та хто привітає.»*

Пам'ятник Т. Шевченку.
Фото серед. 1970-х рр.

Пам'ятник Т. Шевченку. Загальний вигляд. Фото 2014.

в момент роздумів та душевного неспокою. Вираз обличчя емоційно-промовистий. В правиці Кобзаря — закрита, ймовірно, щойно прочитана книга. Первісно скульптуру було розміщено на квадратному в плані, цегляному цементованому ступінчастому постаменті, верхню частину якого, ідентично до пам'ятника у смт Шевченковому, прикрашав рослинно-геометричний орнамент (втрачений). З чолового боку постаменту — умовне зображення кобзи (втрачене).

У 1984 і 2000-х рр. проводилися реставраційно-ремонтні роботи. Під час останніх робіт скульптуру покрито срібляною фарбою, постамент обличковано природнім каменем, з чолового боку вмонтовано поліровану дошку з лабрадориту,

Пам'ятник Т. Шевченку. Фрагмент. Фото 2014.

на якій награвійовані рядки з вірша Т. Шевченка «Заповіт».

Територію навколо впорядковано. Обабіч пам'ятника влаштовано клумби, центральну алею викладено бетонними плитами. [52; 53; 54; 55]

Наталя Мархайчук.

8. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1964, Дергачівський р-н, Пересічниська селищна рада, с-ще Березівське. На території санаторію-курорту «Березівські мінеральні води», біля 8-го корпусу.

Споруджено до 150-річчя від дня народження Т. Шевченка. Залізобетонну скульптуру виготовлено на ХСФ за проектом, який втілений десятиріччям раніше у пам'ятнику для м. Змієва.

Ймовірний автор образно-композиційного рішення — ск. В. Агібалов. Розміри: вис. скульптури — бл. 1,7 м; постамент — $1,5 \times 1,5 \times 1,5$ м.

За пластичним рішенням скульптора Т. Шевченко постає в образі народного поета-мислителя. Від початкового варіанту репліка відрізняється не лише меншими розмірами залізобетонної скульптури і цегляного постаменту, але й масштабом книжки, яку Т. Шевченко тримає у правиці. Якщо в зміївському монументі книга, яка в уяві глядача асоціюється з «Кобзарем»,

*«І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.»*

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2004.

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2015.

є одним з композиційних акцентів, котрий сюжетно доповнює образ поета-мислителя, то в репліці вона практично уміщується в руці та асоціюється із «захалавною книжкою», в яку Т. Шевченко за період солдатчини записував вірші й думки.

Встановлений на краю однієї з центральних алей санаторію пам'ятник створює навколо емоційне поле, в якому домінує як композиційно-пластичний центр.

Під час поновлень, які відбулися наприкінці 2000-х рр., постамент був тинькований і пофарбований. З його трьох боків викарбувані інформативний напис та рядки з поезій Т. Шевченка. [25; 56]

Наталія Мархайчук.

9. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1967, м. Харків, вул.Москалівська, 99. На території ДП «ХПЗ ім. Т. Г. Шевченка», перед п'ятиповерховим адміністративним корпусом.

Споруджено 1967 за рішенням дирекції, партійної та профспілкової організацій ХПЗ ім. Т. Г. Шевченка, до річниці Жовтневого перевороту. Того ж року відбулося урочисте відкриття пам'ятника.

Розміри: заг. вис. — бл. 6,0 м; вис. скульптури — 2,7 м; вис. постаменту — бл. 2,7 м. Матеріал — залізобетон, карбований мідним листом.

Відлита на ХСФ залізобетонна постаць Т. Шевченка виконана за

типовим проектом (ймовірний автор образно-композиційного рішення — ск. В. Агібалов), який раніше було використано для пам'ятників у м. Змієві та в с-щі Березівському (Дергачівського р-ну). Виконаний мовою реалістичної пластики образ поета-мислителя відтворений відповідно до іконографії, що склалася на основі відомого автопортретного образу та світлин 1859—60 із книгою в руках. У статичній поставі Тараса Григоровича, зображеного

Пам'ятник Т. Шевченку.
Фото 1967.

Пам'ятник Т. Шевченку.
Фото 1970-х рр.

в костюмі, який відповідає петербурзькій моді серед. 19 ст., відчувається непохитність волі і ностальгія за Батьківщиною. Від згаданих пам'ятників відрізняється більшими розмірами статуї та окремими деталями. Зокрема розмір книги в харківському варіанті пам'ятника менший ніж в зміївському, але більший ніж у березівській репліці.

Перший варіант пам'ятника (архїт. Д. Серговська), як складова ідеологічно витриманого монументального ансамблю [разом з пам'ятником В. Леніну (демонтований) на викладеній тротуарною плиткою площадці (10 × 20 м)], являв собою скульптуру, встановлену у заводському сквері на тлі

декоративної решітки біля одного з центральних корпусів, на невисокому цегляному тинькованому постаменті (2,0 × 1,2 × 1,2 м), який змінювали тричі.

У 1980-х рр., у зв'язку з розширенням підприємства, були побудовані нові промислові корпуси та утворено великий сквер (150 × 200 м). На облицьовану чорним гранітом спеціально влаштовану площадку (20 × 30 м) скверу було перенесено скульптуру Т. Шевченка і створено новий постамент. Значно вищий за перший, вирішений у формі тригранного пілону, він надав загальній композиції пам'ятника, яка до того мала порівняно камерне звучання, патети-

Пам'ятник Т. Шевченку. Загальний вигляд.
Фото 2010-х рр.

Пам'ятник Т. Шевченку. Фрагмент.
Фото 2010-х рр.

ки й динамічності. У верхній частині чолового боку постаменту, на висоті 1,7 м, закріплено нешироку бронзову стрічку із декоративним орнаментом та анотаційним написом.

Посилює загальну урочистість нової композиції й загальне архітектурне рішення. За ним пілон-п'єдестал, із гострим виступом-помостом у нижній частині, розміщений на низькому цоколі на дальній стороні майданчика, який має форму прямокутного трикутника. Праворуч постаменту розташована трикутна тумба, прямий кут якої повторює кут майданчика та вторить куту виступу-помосту пілону. Майданчик, постамент, тум-

*«...І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом»*

Пам'ятник Т. Шевченку. Фрагмент. Фото 2010-х рр.

ба обличковані сірими гранітними плитами. Органічна сумірність і вдало знайдений масштаб нового постаменту роблять пам'ятник основним пластично-змістовним акцентом в архітектурному середовищі. Розташований на тлі хвойних

насаджень, які візуально вирізняють відповідну зону, пам'ятник утворює цілісний архітектурно-пластичний локус. [23, с. 29-32; 25, с. 368, 374; 57; 58; 59; 60]

*Наталя Мархайчук,
Володимир Путятін.*

10. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1981, 1994, Харківський р-н, м. Мерефа, район с-ща Артемівки, пл. Шевченка. На розі з вул. Соборною, біля скверу ім. Т. Г. Шевченка.

Першою спробою увічнення пам'яті Т. Шевченка у с. Артемівка було спорудження у 1923 біля дерев'яної церкви Різдва Богородиці стели, на місці якої був поставлений (1927) бетонний (або гіпсовий) бюст Т. Шевченка на цегляному постаменті (автор невідомий; пам'ятник не зберігся).

25 трав. 1981 до 120-річчя з дня смерті поета, за ініціати́ви директора Артемівської школи О. Соболя та коштом Артемівського спиртзаводу, на місці старого бюсту поставлено погруддя, виготовлене на Чернігівській скульптурній фабриці.

22 трав. 1994 відбулося урочисте відкриття, приурочене до річ-

*«Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В останю тяжкую минуту
За неї Господа моліть.»*

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2000-х рр.

ниці перепоховання праху Т. Шевченка на Чернечій горі, за участі голови мерехф'янської міськради та мешканців району. Освячення пам'ятника провів ієрей УАПЦ Сергій (Підтягин).

Автори — ск. І. Колодязний, архітектори Г. Рідкокаша, М. Соколенко. Розміри: заг. вис. — бл. 2,0 м, вис. постаменту — 1,5 м.

Пам'ятник у вигляді погруддя зі штучного граніту встановлено на невисокому призматичному гранітному (діабаз) п'єдесталі. Образ Т. Шевченка відтворений відповідно до іконографії, яка склалася

на основі графічних автопортретів (1860). Пластика гранично узагальнена. Строго фронтальна загальна композиція динамізована завдяки легкому повороту голови ліворуч.

Виразним тлом для пам'ятника, спорудженого на укріпленому диким каменем дренажному підвищенні, виступають зелені насадження селищного скверу. У верхній частині чолового боку п'єдесталу міститься інформативний напис. [25, с. 376-377; 37, с. 288; 84]

*Ігор Каневський,
Наталя Мархайчук.*

11. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1986, Красноградський р-н, м. Красноград, вул. Бельовська, 88. Праворуч від головного входу до будинку районної бібліотеки.

Виготовлений на замовлення Красноградського райвиконкому на Київській скульптурній фабриці. Відкритий 12 листоп. 1986.

Автор — ск. О. Скобліков. Розміри: заг. вис. — 3,0 м, вис. погруддя — 0,8 м; постамент — $2,2 \times 0,55 \times 0,55$ м.

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2000-х рр.

*«Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.»*

Бюст Т. Шевченку. Фрагмент. Фото 2000-х рр.

Бронзове погруддя встановлено на квадратному в плані, обличкованому сірими гранітними плитами постаменті, який розташований в центрі майданчика, викладеного плитами з того ж матеріалу. Загальна композиція пам'ятника — фронтальна, доволі статична. Риси обличчя Т. Шевченка, зображеного у зрілому віці із дотриманням традиційної іконографії поета, ретельно відтворені — високе чоло, густі «козацькі» вуса, чіпкий погляд з-під грізно-насуплених брів, низький нахил голови. Бюст вирішено у реаліс-

тичних формах, які пластично підкреслюють внутрішню динаміку образу поета-бунтаря. Написи на постаменті відсутні.

Встановлений на верхній площадці сходів, які ведуть до головного входу двоповерхового корпусу районної бібліотеки. Пам'ятник узгоджується з вертикалями будинку й утворює єдине архітектурне й художнє ціле з пам'ятником О. Пушкіну, який міститься ліворуч від головного входу. [15, с. 438-487; 37, с. 288; 61]

*Майя Мартишевська,
Наталя Мархайчук.*

12. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1997, м. Лозова, бульв. Шевченка.
У сквері ім. Т. Г. Шевченка.

Виготовлений коштом Лозівського ковальсько-механічного заводу 1988—89. До встановлення 28 черв. 1997 зберігався там же.

Автори — ск. О. Іллічов, арх. О. Міленін. Розміри: вис. бюсту — 1,7 м; вис. постаменту — 2,2 м. Матеріал — бронза.

Бюст Кобзаря встановлено на масивному плінті, який розміщений на прямокутному сірому гранітно-

му постаменті, базою для котрого слугує квадратний стилобат. З чолового боку постаменту стилізованим шрифтом викарбувано цитату з вірша Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...», під якою розміщено факсимільний розчерк поета.

Скульптурний портрет передає риси зовнішності мислителя відповідно до графічних автопортретів,

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2010-х рр.

*«Учітєся брати мої
Думайте, читайте
І чужому навчайтєсь,
Й свого не цурайтєсь...»*

Бюст Т. Шевченка. Фото 2000-х рр.

написаних у 1860. Відкрите високе чоло, довгі густі вуса, спрямований удалечінь проникливий чіпкий погляд, горда постава голови на могутніх раменах переконливо відображає мужній образ національного поета-співця, що підкреслює викарбуваний у деталях малюнок коміру вишиванки. Пам'ятник від-

значається строго фронтальною композицією. Помітне тяжіння автора до монументалізації образу.

Пам'ятник встановлений на головній алеї міського скверу, біля нього проводяться загальнодержавні та міські заходи. [37, с. 288; 52]

Наталя Мархайчук.

13. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2001, Шевченківський р-н, смт Шевченкове. У сквері, на центральній алеї, біля центрального майдану селища; навпроти будівлі райдержадміністрації.

Погруддя виготовлено коштом благодійних внесків трудових колективів та підприємців району. Урочисте відкриття, присвячене де-

сятиріччю Незалежності України, відбулося 2001.

Увічне пам'ять Т. Шевченка, на честь якого за пропозицією міс-

Пам'ятник Т. Шевченку.
Фото 2010-х рр.

цевої вчительки було перейменоване (1922) колишнє село Булацелівка (з 1957 — смт, районний центр).

Бюст Т. Шевченка. Фрагмент.
Фото 2010-х рр.

Автор — ск. І. Ястребов. Розміри: заг. вис. — бл. 3,0 м, вис. бюсту — 0,6 м, пілону — 1,0 м; постамент — $2,0 \times 0,5 \times 0,5$ м.

Після набуття Україною державного суверенітету виникла потреба у спорудженні нового пам'ятника. Створений за традиційною образно-композиційною схемою пам'ятника-бюста за ескізом автора, виконаним десятиріччя раніше. Розташований у центрі облицьованого плитами прямокутного триступеневого стереобату ($0,3 \times 4,0 \times 4,0$ м). Погруддя з мармурової крихти розміщене на стрункому призматичному асиметричному постаменті, який складається з трьох рівновеликих блоків. Написи на постаменті відсутні.

Скульптурне погруддя Т. Шевченка відзначається фронтальною композицією. Реалістична пласти-

*«А лукавих, нечестивих
І слід пропадає, —
Як той попіл, над землею
Вітер розмахає,
І не встануть з праведними
Злії з домовини.
Діла добрих обновляться
Діла злих загинуть.»*

ка, виразний плечовий зріз уможливають творення художньо переконливого образу, який скульптор змоделивав у станковому портреті Т. Шевченка (2000; білий мармур). Постава голови, відкрите високе чоло, спрямований з-під насуплених брів пронизливий погляд, «козацькі» вуса створюють вольовий образ інтелігента. Загальну статич-

ність композиції дещо динамізує шийна хусточка-краватка, яка розвивається під умовним вітром, — актуальна деталь традиційного чоловічого костюма серед. 19 ст.

Біля пам'ятника проводяться державні свята і політичні акції. [13; 25, с. 369; 37, с. 288; 62; 63]

Наталя Мархайчук.

14. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2001, Дергачівський р-н, м. Дергачі, пл. Перемоги, 1. Біля районного будинку культури.

Пам'ятник споруджено за ініціати-
иви народного депутата України
О. Бандурки та підтримки почесних
меценатів коштом Дергачівського
районного благодійного фонду со-
ціального розвитку (голова прав-
ління О. Бандурка). Відкриття від-
булося 19 серп. 2001 до 140-річчя
від року смерті Т. Шевченка і до
десятої річниці Незалежності Укра-
їни. На святі були присутні: голова
облдержадміністрації Є. Кушна-
рьов, Дергачівський міський голо-
ва О. Лисицький, голова Дергачів-
ської райдержадміністрації В. Кім,
голова Шевченківської райдержад-
міністрації В. Гарячий, народний
депутат ВР України О. Бандурка.
Освятив пам'ятник єпископ Онуф-
рій (Легкий).

Автори — скульптори О. Дем-
ченко, В. Семенук, О. Шауліс;
арх. — В. Лаптев. Розміри: загаль-
ні — $2,1 \times 2,8 \times 1,7$ м; статуя — $1,65 \times 1,20 \times 0,76$ м; постамент — $0,43$

$\times 2,80 \times 1,70$ м; лава — $0,5 \times 1,6 \times 0,4$ м; мольберт — $1,70 \times 0,44 \times 0,40$ м; камінь для факсиміле — $0,30 \times 0,90 \times 0,52$ м. Матеріал: скульптур-
на композиція — бронза, поста-
мент — сірий граніт.

Сюжетна композиція пам'ят-
ника розміщена на невисокому пря-
мокутному постаменті. Пам'ятник
виконано в традиціях, поширеного
з 1960-х рр., гіперреалізму. Т. Шев-
ченко зображений сидячим на від-
литій з бронзи лаві.

Незвичність образу Т. Шевчен-
ка, створеного скульпторами, по-
лягає в тому, що його представле-
но у віці 25-30 років. Такий образ
не типовий у т. зв. «скульптурній
шевченкіані», в межах якої Вели-
кого Кобзаря зображали в доволі
зрілому віці з невід'ємними «тара-
совими вусами». Зовнішній вигляд
молодого Т. Шевченка пластично
ясний. Образне рішення познача-
ється реалістичністю, ретельним

Пам'ятник Т. Шевченку. Загальний вигляд. Фото 2010.

відтворенням найменших деталей. Ще юнацьке обличчя сповнене інтелігентністю та натхненням; костюм відповідає петербурзькій моді 1830—40-х рр. В рисах обличчя, при відчутній наближеності до автопортрета (1840), вбачаються ознаки романтизації. В постаті Кобзаря зображено ту мить творчого осяяння, коли внутрішня зосередженість змінюється бажанням уречевити щойно народжену думку.

Пам'ятник Т. Шевченку. Фрагмент. Фото 2010.

*«Окують царей неситих
В залізній пута,
І їх, славних, оковами
Ручними скрутять,
І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І вовіки стане слава,
Преподобним слава.»*

Пам'ятник Т. Шевченку. Фрагмент.
Фото 2010-х рр.

Пам'ятник Т. Шевченку. Фрагменти. Фото 2010.

Бронзова фігура виконана в натуральну величину, що наближає її до глядача. Поза красномовна — в ній відчувається енергія молодості, жвавість творчої особистості, одухотвореність зображеної миті. В руках молодого Кобзаря — атрибути професії, якими він у 25 років уже володів. В лівій руці — сувій із текстом віршів; правою митець притримує палітру, що лежить на лаві. Перед Т. Шевченком — мольберт, на якому зображено мальовничий краєвид із розташованим вгорі факсимільним розчерком та датою створення пам'ятника. В цілому поза невимушена, але загальна композиція, в силу прямої наративності, здається дещо театральною. Перед постаментом, біля ніг Т. Шевченка, розташовано сіру гранітну поліровану плиту з факсимільним розчерком. Праворуч від пам'ятника, на відстані 10 м, розташована сіра гранітна стела

(1,6 × 1,0 × 0,26 м), на якій — меморіальна дошка (0,9 × 0,6 м) з інформативним написом та переліком меценатів.

Архітектурне рішення є доволі вдалим — клумби з квітами, вуличний ліхтар, здаються включеними до середовища пам'ятника. Навколо скульптурної композиції влаштовано сквер трикутної форми (19,2 × 8,6 × 9,0 м). Розміщений на узбіччі вимощеної тротуарними плитами дороги, що веде до будинку культури, пам'ятник не призначений для кругового огляду. Однак завдяки органічності композиції сприймається однаково пластично зусібіч. Боковий огляд поглиблює романтичну складову пам'ятника, розкриває красу натхненого Тарасового профілю, дозволяє ретельніше оглянути мольберт та картину на ньому. Пам'ятник влучно вписаний в міський ландшафт. [65; 66, 67; 68]

*Наталія Мархайчук,
Володимир Путятін.*

15. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2001, Чугуївський р-н, смт Малинівка, вул. Пушкіна, 1. У сквері, біля Малинівської гімназії.

Пам'ятник споруджений за ініціатииви працівника райдержадміністрації В. Левченка, Народно-демократичної партії та НДО «Нова Україна» коштом спонсорів та внесками громадян. Урочисте відкриття, під час якого були присутні мешканці селища, учні гімназії та чисельні гості з Чугуєва і Харкова,

відбулося 24 серп. 2001 з нагоди 10-річчя проголошення Незалежності України.

Автори — ск. І. Ястребов, арх. В. Панежда. Розміри: заг. вис. — бл. 2,5 м; бюст — 0,7 × 0,6 × 0,5 м.

На високому, квадратному в плані, обкладеному кахлею постаменті, який розміщений в центрі

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2010-х рр.

*«...І оживе добра слава,
Слава України.»*

Пам'ятник Т. Шевченку.
Фото 2010-х рр.

триступеневого стилобату, встановлено вирізьблений з мармурової крихти бюст Т. Шевченка, який є авторською реплікою пам'ятника у смт Шевченковому (2001). Образ Т. Шевченка, створений за мотивами світлин його останніх років життя, подається як велична постать українського поета-художника і філософа-інтелігента, в творчості

якого відчутна самодостатність та вселенська потужність українства.

На чоловому боці постаменту фарбою зображено вислів Т. Шевченка з прикінцевих рядків вірша «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» та факсимільний розчерк поета. [25, с. 380; 37, с. 288; 64]

Наталя Мархайчук.

16. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2003, м. Харків, вул. 7-ї Гвардійської Армії, 14. Перед адміністративним корпусом Кулиничівської селищної ради (тепер входить до Немишлянського р-ну м. Харкова); в зеленій зоні скверу.

Встановлено на місці перенесеного в глибину скверу пам'ятника В. Леніну. Спорудження монументу було ініційоване адміністрацією Харківського р-ну Харківської обл.

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2014.

на поч. 1990-х рр. Готові частини скульптури понад 10 років зберігалися в одному зі складських приміщень транспортного підприємства смт Бабаї (Харківський р-н). За ініціативи голови Кулиничівської селищної ради М. Клока та зусиллями адміністрації Харківської районної ради фрагментовану статую Т. Шевченка було перевезено до с-ща Кулиничі та змонтовано (2003) благодійним коштом. Офіційне відкриття, приурочене до 189-річчя від дня народження Кобзаря, відбулося в дні Шевченківських свят (6 берез. 2003).

Автор — невідомий. Розміри: вис. скульптури — 3,25 м, плінт — 1,6 × 1,7 × 0,22 м. Матеріал — залізобетон.

Образно-композиційна структура пам'ятника подібна до монумента Т. Шевченку, який спорудже-

*«...Та не однаково мені
Як Україну злії люди
Присплять лукаво, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені.»*

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2009.

но біля Сокольської стели над р. Черемошем на Івано-Франківщині (1990, автор — ск. І. Одрехівський), де наприкінці 19 ст. постав один з перших монументів Т. Шевченку у світі.

Постать Т. Шевченка у дві натуральні величини з мармурової крихти (покрита срібляною фарбою) встановлено на низькому плінті. Поета зображено на повний зріст, у костюмі, що відповідає моді серед. 19 ст., із накинутим на праве плече пальтом, яке Т. Шевченко притримує лівою рукою. Загальна композиція строго фронтальна, дещо узагальнена. Постаць динамізується жестом рук та загальною поставою. Зігнена в коліні права нога стоїть на невеличкому узвишші штучного походження. При

цьому відчутною є пауза щойно перерваного руху, яка породжує асоціації швидкоплинності життя. Схилена голова та спрямований поперед себе пронизуючий погляд з-під густих брів створюють образ вольової, цілеспрямованої людини, інтелігента-мислителя. Реалістична пластика відтворює риси зовнішності, які відповідають усталеній іконографії.

Монументальний пам'ятник, який позбавлений повноцінного постаменту, здається дещо затиснутий на невеликій території перед триповерховою типовою спорудою селищної ради. Навколо нього утворені клумби, висаджені саджанці ялинки та туї. [2; 13; 37, с. 288; 74]

*Анастасія Гончаренко,
Наталя Мархайчук.*

17. Монумент на честь Незалежності України, 2003, Балаклійський р-н, м. Балаклія, майд. В. Й. Казмірука. Перед будівлею райдержадміністрації.

Споруджено на замовлення райдержадміністрації, групи місцевих активістів під опікою народного депутата Верховної Ради 2-го скликання О. Тризни з нагоди 80-річчя Балаклійського р-ну та 340-річчя м. Балаклії. Урочисте відкриття відбулося у серп. 2003, присвячене 12-й річниці Незалежності України.

Автори — ск. С. Гурбанов, арх. Ю. Шкодовський. Розміри: заг. вис. — 2,2 м, вис. скульптури Т. Шевченка — 1,5 м, вис. скульптури ді-Постаті сюжетно не пов'язані, що вчинки — 1,4 м, вис. постаменту — 0,7 м, діам. постаменту — 2,8 м.

За основу композиційного рішення взято образ Т. Шевченка як уособлення попередніх поколінь, які боролися за вільну Україну, і дитини — символу суверенної держави, реальна незалежність котрої сягала дванадцятирічного віку. Ця концепція стала основним пластично-змістовим центром загальної композиції пам'ятника і органічно об'єднала обидва символи в запропонованому наративному вимірі. Постаті сюжетно не пов'язані, що підкреслює їх перебування в різних просторово-часових площинах.

Монумент на честь Незалежності України. Фото 2010.

Монумент на честь Незалежності України. Фрагмент. Фото 2010.

Фігури розміщені на обличкованому червоною полірованою гранітною плиткою круглому триступеневому залізобетонному постаменті. Спіралі двох нижніх сходинок-пандусів ведуть до круглої платформи, на якій розташовано скульптуру Кобзаря натуральної величини. Постаць Т. Шевченка зображено сидячим на правильному кубі, який символізує придорожній камінь. Його невимушена поза підкреслює стан роздумів. Техніка литва точно відтворює деталі одягу, риси обличчя ретельно змодельовані. Образ виконано з наслідуванням традиційної іконографії — високе чоло, проріділе волосся, довгі «козацькі» вуса, густі брови, з під яких в далечині спрямований промовистий погляд, котрий візуалізує жаль за пережитим і надії на кращу

*«...Боже милий!
Як хочеться жити.
І любити твою правду,
І весь світ обняти!»*

долю. Сходиною нижче, праворуч встановлено струнку постать дівчинки, котра випускає в небо голуба — образ-алегорію, яку українські скульптори часто використовували у пам'ятниках, покликаних звеличувати суверенність України. У нижній частині чолового боку постаменту накладними літерами викладено інформативний напис.

На тлі майже кубічного будинку держадміністрації (20 × 50 × 23 м) відносно невеличка скульптурна група (2,6 × 3,5 м) виглядає досить камерно. Розташований на майдані перед будинком райдержадміністрації пам'ятник відіграє роль його композиційного і змістовного центру. Вдало вписаний в довкілля. [23, с. 162-163; 25, с. 369; 69; 70; 71]

*Наталія Мархайчук,
Володимир Тарасов.*

18. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2003, Близнюківський р-н, смт Близнюки, вул. Незалежності. У сквері, біля будинку культури, в центрі селища.

Створений за ініціативи селищного голови М. Савченка коштом громадян, увічніює один з основних національних символів України — Т. Шевченка. Десять років встановлена на постамент скульптура не була оформлена як пам'ятник; урочисте відкриття відбулося лише у берез. 2013.

Автор — ск. С. Ястребов. Розміри: скульптура — 3,0 × 5,0 м; вис. постаменту — бл. 1,0 м. Матеріал — залізобетон.

Пам'ятник, до якого веде вузька алея, встановлений на невеличкому майданчику, влаштованому

серед зелених насаджень. Загальна будова пам'ятника повторює образно-композиційну схему, винайдену І. Кавалерідзе для пам'ятників Т. Шевченку в Ромнах (1918) та Полтаві (1926) — сповнена динаміки фігура митця, який сидить на умовному пагорбку, розміщена на вільно трактованому п'єдесталі.

Первісно рішення невисокого постаменту нагадувало конструктивістський полтавський монумент. 2013, при завершенні об'єкта, чолові кути граней постаменту були облицьовані природними кам'яними валунами, які, «приховавши» кон-

*«На чужині не ті люде, —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити.»*

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2012

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2014.

структивну основу, посилили сюжетну складову пам'ятника. Утворений в такий спосіб чималий пагорб підкреслює зв'язок поета з рідною землею і героїчною історією українського народу. Невеличкі декоративні вази обабіч площадки (автор ідеї — арх. Н. Фоменко) посилюють еклектичність пам'ятника.

Т. Шевченка зображено у мить внутрішнього осяяння під час «дум»-роздумів, яким він віддався, прилігши край дороги на земляному пагорбку. Динамічна поза підкреслює духовну напругу, міць і велич внутрішнього світу. Бунтарська вдача, воля до боротьби, характер волелюбних роздумів посилені енергійним ліпленням і доволі різною грою рельєфу форм.

Пам'ятник призначений для кругового огляду, але найкраще змістово-пластична концепція автора проявляється з фронтальної та, особливо, лівобічної сторони. Наближене до жанрового трактування образу і близькість фігури до глядача роблять пам'ятник емоційно насиченим і художньо переконливим.

Пам'ятник Кобзарю домінує як композиційно-пластичний центр, а засипання ярка біля пам'ятника і створення тим самим рівнинної площини добре пов'язує мистецький твір з горизонтальними лініями рівнинного місцевого пейзажу, низькими видовженими спорудами. [25; 59; 71, с. 424-426; 72; 73]

Наталя Мархайчук.

19. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2004, Балаклійський р-н, смт Андріївка. В центрі селища, у невеличкому сквері.

Урочисте відкриття відбулося 19 серп. 2004, яке було присвячене 190-річчю від року народження Т. Шевченка.

Автори — ск. І. Ястребов, арх. В. Сумець. Розміри: заг. вис. — 2,4 м; барельєф — $1,5 \times 0,7 \times 0,8$ м.

В центрі високого тинькованого стилобату на низькому плінті встановлена велика прямокутна вертикальна брила із сіро-рожевого середньозернистого граніту неправильної форми, оброблена

«під бучарду». У верхній частині її чолового боку в техніці високого рельєфу вирізьблений портрет Т. Шевченка у дві натуральні величини. Створений скульптором образ наслідує іконографію Кобзаря, що склалася на основі відомих світлин межі 1850—60-х рр., автопортрета в світлому костюмі (1860). Завдяки вдало знайденому ракурсу і виразності портретних рис скульптору вдалося підійти до створення психологічного типу митця-філо-

Пам'ятник Т. Шевченку. Загальний вигляд. Фото 2010-х рр.

Пам'ятник Т. Шевченку.
Фото 2010-х рр.

*«Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отойді я
Г лани, і гори —
Все покину і полину
До самого бога
Молитися...»*

софа, самобутнього міфологічного наратора, чия поетична творчість в складних соціокультурних умовах серед. 19 ст. була спрямована на формування української національної ідентичності та творення українського націєтворчого міфу.

Територія навколо пам'ятника впорядкована; вдало вписаний у довкілля пам'ятник є змістовною домінантою центральної частини селищного середовища. [13; 37, с. 288]

Наталя Мархайчук.

20. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2004, Дергачівський р-н, смт Пересічне. В центрі селища, у сквері.

Пам'ятник споруджений за ініціатииви депутата районної ради Н. Яненко на замовлення Пересічнянської сільради до 190-ї річниці від дня народження Великого Кобзаря.

Автор — ск. С. Гурбанов. Розміри: заг. вис. — бл 2,5 м; скульп-

птура — 1,5 × 1,3 × 1,2 м; постамент — 0,63 × 1,67 × 1,20 м. Матеріал — залізобетон.

Скульптурний образ Т. Шевченка є авторською реплікою фігури поета, яку створив С. Гурбанов для Монуменга Незалежності у м. Ба-лаклії (2003).

Пам'ятник Т. Шевченку. Загальний вигляд. Фото 2010-х рр.

*«Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.»*

Пам'ятник Т. Шевченку. Фрагмент.
Фото 2013.

Сидяча фігура Кобзаря у дві натуральні величини, із відтвореними відповідно до традиційної іконографії рисами зовнішності (пишні вуса, густі брови, зосереджений, спрямований до уявного реципієнта погляд глибоко посаджених очей) розміщена на прямокутному в плані невисокому постаменті, обличкованому керамічною плиткою. Створений образ відповідає трафаретно-традиційним уявленням про Т. Шевченка як демократичного поета-мислителя. За первісним задумом автора сидяча фігура мала розміщуватися на гірці з невеликих валунів, тому трактування загальної композиції пам'ятника було підкреслено сюжетом: присівши на придорожню брилу Т. Шевченко,

вдягнений в традиційний міський костюм серед. 19 ст. із накинутим на плечі пальтом, заглибився у роздуми. Його міркування, вірогідно, пов'язані зі щойно прочитаними рядками з відкритої книги, що лежить на лівому коліні. Важливим елементом композиції, що відіграє домінуючу роль, є руки. Леда вловима динаміка жесту правиці поглиблює намічений скульптором психологічний образ.

Встановлений на центральній алеї впорядкованого невеличкого скверу пам'ятник є його архітектурно-змістовним центром. Розрахований на круговий огляд, хоча кращим є сприйняття з фронтальної та бокових сторін.[23, с. 163; 25, с. 369; 37, с. 288]

Наталя Мархайчук.

21. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2004, Великобурлуцький р-н, смт Великий Бурлук, вул. Паркова, 7. На території ліцею.

Споруджений за ініціативи районної держадміністрації до 190-річного ювілею Т. Шевченка. Урочисте відкриття, на якому були присутні керівники району, численні представники громадськості та гості, відбулося 23 серп. 2004 під час святкування 13-ї річниці Незалежності України. Настоятель храму Всіх святих ієрей Георгій (Корчагін) освятив пам'ятник.

Автори — ск. С. Гурбанов, арх. П. Яценко. Розміри: вис. скульпту-

Для бетонного пам'ятника використано авторську репліку. Первісний образ був змодельований скульптором під час роботи над Монументом на честь Незалежності України у м. Балаклії (2003); використаний — у пам'ятнику Т. Шевченку в смт Пересічне Дергачівського р-ну (2004). При зовнішній подібності, оригінал і авторські репліки постаті Т. Шевченка не є ідентичними.

Відсутні наявні в оригінальній скульптурі штучно утворений

*«Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люде на світі —
Сріблом-злотом сяють,
Здається, панують,
А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!»*

Пам'ятник Т. Шевченку. Загальний вигляд.
Фото 2013.

кам'яний вал, який відіграє роль низького постаменту (зроблений з бутового каменю) та розкрита книга, що лежить на колінах. Така композиція несе в собі риси оповідності і водночас формує діалог між образом поета та глядачем.

На відміну від пам'ятника у смт Пересічне, в цьому варіанті по-іншому вирішений жест, спокій якого підкреслює меланхолійний стан внутрішнього супокою, властивий мислителям у моменти само-рефлексії.

Відповідно до первісного задуму Т. Шевченко зображений задумливим поетом-мислителем, який

сидить на масивному валуні край битої дороги. Зовнішній образ відтворений за іконографією, яка складалася за світлинами і автопортретами останніх років життя поета.

Розташований на території ліцею пам'ятник створює навколо відповідну мікросферу. На тлі цегляної стіни пам'ятник сприймається як паркова скульптура камерного плану. Обабіч короткої алеї, яка веде до пам'ятника, утворені квітники.

На сьогодні постамент покритий тріщинами. [25, с. 369, 375-376]

*Наталя Мархайчук,
Анатолій Троян.*

22. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2008, Харківський р-н, смт Пісочин, вул. Санаторна, 46. На території санаторію «Роща», на розі центральної алеї і верхньої тераси, між корпусами № 3 і № 6, на пагорбі біля ставка.

З кін. 1990-х рр. погруддя збереглося на складі будматеріалів санаторію понад десять років. За ініціативи головного лікаря В. Журавльова, заступника головного лікаря з господарської роботи Г. Бровка та колективу санаторію пам'ятник встановлений напередодні 195-річного ювілею Т. Шевченка. На урочистому відкритті, яке відбулося у верес. 2008, були присутні заступник голови харківської міськради, директор департаменту з гуманітарних питань В. Ландсман та заслужений працівник культури України, почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців М. Корж.

Виготовлений за проектом ск. І. Ястребова на ХСФ. Розміри:

загальні — $3,1 \times 1,4 \times 1,4$ м, погруддя — $1,2 \times 0,87 \times 0,6$ м, постамент — $1,97 \times 0,85 \times 0,8$ м.

Бетонний бюст розташований на приземкуватому постаменті на плінті і є однією з реплік погруддя, встановлених у смт Шевченковому (Шевченківський р-н) та смт Малинівці (Чугуївський р-н). У цьому варіанті, який можна вважати оригіналом, образ Т. Шевченка наділений відвертою емоційністю і динамічністю, яка утворюється за рахунок порушених поривом уявного вітру коміру піджака та шийної хустки-краватки. Квадратний в перетині постамент на дворівневому цоколі облицьований декоративною плиткою-цеглою сірого й чорного кольорів.

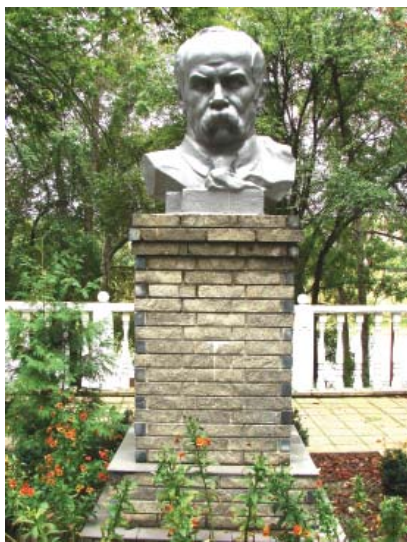

Пам'ятник Т. Шевченку. Загальний вигляд. Фото 2012.

*«Молітьсь богові одному,
Молітьсь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклонітьсь.»*

Бюст Т. Шевченка. Фото 2012.

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2012.

Написи на постаменті відсутні. Навколо пам'ятника утворено квітник і обсаджено вічнозеленими кущами самшиту, туями. Пам'ятник розміщений на влаштованій біля водойми оглядовій платформі (8 × 9 м), відгородженій від урвища побіленою балюстрадою (вис. 1,4 м), яка, разом із високими деревами берегової лінії, слугує для монумента тлом. Територія оглядового майданчика викладена тротуарною плиткою. Вдало вписаний у довкілля санаторного парку пам'ятник станково-камерного звучання є його змістовно-емоційним центром. [25, с. 369, 380; 59; 75; 76]

Наталія Мархайчук.

23. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2009, м. Куп'янськ, вул. 1 Травня. У центрі міста, на розі з пров. Духовним, з тильного боку будинку райдержадміністрації, у сквері.

Споруджений за ініціативи і коштом уродженки м. Куп'янська, підприємця Л. Моргунової на відзначення 195-ї річниці народження Т. Шевченка. Урочисте відкриття, приурочене до Дня міста, відбулося 29 серп. 2009, на якому були присутні представники громадськості, керівники міста, району, автори монументу.

Автори — ск. Ф. Бетліємський, арх. Е. Семененко. Розміри: заг.

вис. — бл. 4,0 м, вис. скульптури — 2,0 м, вис. постаменту — 1,6 м.

В центрі викладеної червоною декоративною плиткою площадки встановлено пам'ятник із світло-сірого мармуру. Півпостать Т. Шевченка наче виростає з брили-постаменту, що породжує асоціації вкоріненості людини до надр національної культури, рідної землі.

Вписану в прямокутник врівноважену фронтальну композицію

*«...Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить...»*

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2011.

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2011.

пам'ятника, розраховану на огляд з трьох боків, урізноманітнюють жанрово-сюжетні деталі. Розкинуті поли верхнього одягу з м'якими бганками, широка сорочка та краватка, пов'язана за петербурзькою модою серед. 19 ст., книжка, яку поет тримає в лівій руці, спираючись на неї, створюють образ європейського інтелігента. Впевнена постава, поворот голови, виразні жести динамізують загальну композицію. Скульптор відтворив характерні риси зовнішності Т. Шевченка останніх років життя, відомі за світлинами та автопортретами 1859—60: високе відкрите чоло, акуратна зачіска, дорідні «козаць-

*«...І день іде, і ніч іде.
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки?»*

кі» вуса, глибоко посаджені очі із промовисто-виразним поглядом.

Створений образ візуалізує сучасне розуміння постаті Т. Шевченка в українській культурі — інтелігент з європейською освітою, який плекав надію на становлення української нації та створення на її етнічних землях незалежної європейської держави.

У верхній частині чолового боку постаменту викарбуваний стилізований під факсиміле розчерк Т. Шевченка, на правому боці — інформативна дошка з чорного граніту з іменами авторів, на лівому — з іменем мецената. [2; 13; 37, с. 288; 77]

Наталя Мархайчук.

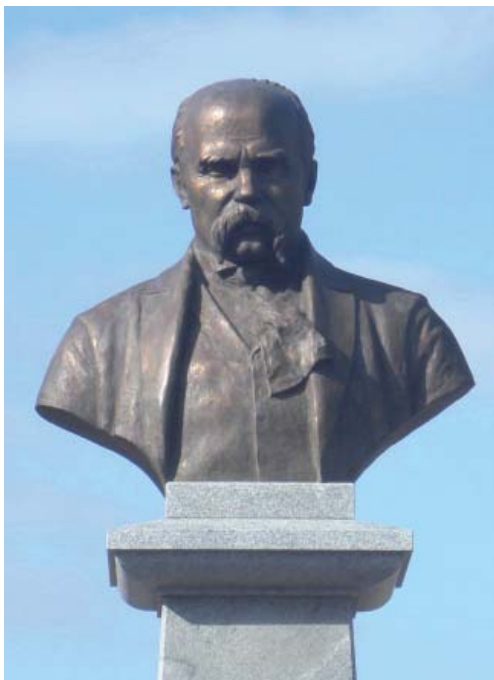
24. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2014, м. Ізюм, на центральній алеї міського парку.

Встановлено на місці демонтованої стели «10-річчя Незалежності України», з ініціативи місцевої громади відповідно до рішення виконкому Ізюмської міськради від 30 жовт. 2013. Виготовлений за проектом, ухваленим за результатами відкритого конкурсу на кращу концептуальну ідею пам'ятника, за рахунок місцевого бюджету та коштом громадської спілки «Соціальний Рух Поваги» (президент — В. Остапчук, народний депутат Верховної Ради, Герой України).

Урочисте відкриття, присвячене 200-річчю від дня народження Т. Шевченка відбулося 9 берез. 2014. На святі були присутні міський голова Ізюма О. Божков, голова Ізюмської райдержадміністрації В. Білокудря, народний депутат Верховної Ради України В. Остапчук, представники місцевої громади. Освячення пам'ятника здійснив архієпископ Ізюмський і Куп'янський Єлисей (Іванов). Архієрейський хор виконав «Реве та стогне Дніпр широкий» (вірші Т. Шевченка) та «Боже великий, єдиний, нам Україну храни» (муз.

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2014.

*«Стратеги божої воспрянуть.
Ітьми, і тисячі поганих
Перед святими побіжать.
Молітесь, братія!»*

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2012.

М. Лисенка, вірші О. Кониського), активісти літоб'єднання «Слово» декламували твори Кобзаря, а також вірші, присвячені поету.

Автори — скульптори О. Рідний, А. Іванова, арх. М. Ятченко. Розміри: заг. вис. — 4,5 м, вис. бюсту — бл. 1,0 м; постаменту — бл. 2,5 м. Матеріал: бюст — бронза, постамент — сірий граніт.

Пам'ятник вирішено відповідно до образно-композиційної схеми пам'ятника-бюста. Бронзове погруддя Т. Шевченка увінчує зведений на складному цоколі і звужений доверху, квадратний у пла-

ні, пілон-п'єдестал із карункою. Реалістично виконаний скульптурний портрет відзначається старанним опрацюванням пластичної форми, тонким моделюванням рис обличчя. В центральній частині чолового боку постаменту висічено уривок з шевченкового вірша та факсимільний розчерк поета.

Встановлений на Алеї Незалежності, яка є одним з основних місць проведення урочистостей та державних свят. [72; 73]

*Наталя Мархайчук,
Валентина Марьонкіна.*

25. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 2014, Кегичівський р-н, смт Кегичівка, пл. Перемоги. Біля територіального центру.

Споруджений у рік 200-літнього ювілею від дня народження поета Тараса Шевченка методом народної забудови — коштом громадськості селища та підприємців, а також благодійним внеском депутата обласної ради, директора ПП «Агропрогрес» А. Хвесика. Бюст (тиражована копія) виготовлено у київській майстерні. Ініціатор вста-

новлення пам'ятника — приватний підприємець С. Михальчук (голова ініціативної групи).

28 жовт. 2014 відбулося відкриття пам'ятника під час урочистих заходів, присвячених 70-річчю вигнання з України нацистських окупантів. У заходах взяли участь керівники селища, силових структур, представники органів виконавчої

Пам'ятник Т. Шевченку. Фото 2015.

Бюст Т. Г. Шевченку. Фото 2014.

*«Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!»*

влади і місцевого самоврядування, громадськості та молоді. Освятив пам'ятник єпископ Харківський і Богодухівський УПЦ КП Митрофан (Бутинський), що наголосив у своїй промові на об'єднавчій силі постаті Кобзаря, на його державницьких началах і ствердженні національної гідності.

Автор — невідомий. Розміри: заг. вис. 2,75 м; бюст — $0,9 \times 1,0 \times 0,6$ м, постамент — $1,85 \times 0,95 \times 0,90$ м. Матеріал: бюст — фарбований бетон, постамент — залізобетон, обличкований гранітними плитами.

Погруддя Т. Г. Шевченка встановлене на невисокому, прямокутному в перетині постаменті, що здійснюється в центрі викладеного білою асфальтною плиткою невеликого майданчика ($3,0 \times 6,0$ м), до якого веде алея. Створений ав-

тором образ вирішений традиційно. Т. Шевченко змальований як національний герой з яскраво вираженими романтичними рисами, які створюються динамічністю постави, виразом обличчя, пластикою скульптурної поверхні. Постамент обличкований сірими гранітними плитами ($0,3 \times 0,6$ м), з чолового боку якого закріплена інформативна дошка з чорного граніту ($0,4 \times 0,5$ м), на котрій — факсимільний розчерк Т. Шевченка та дати його життя.

Пам'ятник Т. Г. Шевченку розташований на центральному майдані селища серед невиразної малоповерхової забудови адміністративного центру і є місцем проведення державних свят, різноманітних урочистостей тощо. [86]

*Наталя Мархайчук,
Валентина Марьонкіна.*

ПІСЛЯМОВА

ПАМ'ЯТНИКИ Т. Г. ШЕВЧЕНКУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК НЕРУХОМІ ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

(з досвіду підготовки Харківського тому
«Звід пам'яток історії та культури України»)

Наукові співробітники відділу зводу пам'яток Обласного комунального закладу «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини», які досліджують та систематизують матеріали для Харківського тому загальноукраїнського (кожна область України готує свій том) енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України», постійно працюють з існуючим Державним реєстром нерухомих пам'яток України, переліками пам'яток місцевого значення та об'єктів культурної спадщини з історії та монументального мистецтва м. Харкова та Харківської області. Це обумовлює постійну роботу з уточнення позицій профільних словників за різними видами (монументальне мистецтво, комплексні пам'ятки тощо) та їх поповнення. Під час дослідження пам'яток іноді виникають питання невідповідності змісту Реєстрів різних категорій та переліків щойно виявлених об'єктів культурної спадщини реальному стану речей. Об'єктивним є те, що чинні охоронні Реєстри включають переважно пам'ятки до 1991 року. «Найактуальнішим завданням обласних редколегій (Зводу — *авт.*) має бути розширення і уточнення конкретного списку тих об'єктів, які повинні увійти до окремих томів Зводу пам'яток. Для цього необхідно провести планомірне і ретельне обстеження всіх населених пунктів [...] з метою виявлення нових тавизначення стану збереження вже відомих мистецьких творів різних видів та епох, що збереглися хоча б у фрагментах. [...] Суцільне обстеження території областей [...] дасть можливість встановити нарешті реальну кількість пам'яток монументального мистецтва, поставити їх на державний облік [...]» [78, с. 45].

Відтак, на наше переконання, діючі Реєстри пам'яток історії та монументального мистецтва м. Харкова та Харківської області, що перебувають на державному обліку (які, на жаль, не є об'єктивною даністю), на підставі дослідження співробітниками відділу зводу пам'яток мають бути уточнені та доповнені.

За даними відділу зводу пам'яток ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини» на сьогоднішній день області налічується 25 пам'ятників, покликаних увічнити постать українського генія — Т. Г. Шевченка. Найстарший з них датується більшістю дослідників

1910-ми роками, останній було урочисто відкрито у рік 200-літнього ювілею Шевченка (2014). П'ятнадцять об'єктів виникло вже за часів Незалежності, і лише десять, відповідно, у дорадянський і радянський часи (така відносна диспозиція є очевидною з огляду на геополітичну специфіку регіону).

Робота з Реєстрами дала змогу уточнити, що в них відображені сім з десяти обстежених співробітниками відділу Зводу пам'яток пам'ятників Т. Шевченку 1900—80-х рр. Один з них — відомий пам'ятник Т. Шевченку в Харкові (1935), який є пам'яткою монументального мистецтва національного значення. Ще два типологізовані як пам'ятки монументального мистецтва — пам'ятники Т. Шевченку в м. Краснограді (1985) та у м. Богодухові. При тому, якщо у випадку із красноградським пам'ятником сумнівів щодо правильності визначення типу пам'ятки не виникає, то богодухівський вимагає окремих аргументів.

Інші чотири пам'ятники — у м. Змієві (1956), смт Шевченковому (1957), смт Золочеві (1964) та в м. Харкові (1967; вул. Москалівська, 99) — відзначені в Реєстрах пам'яток історії та монументального мистецтва м. Харкова та Харківської області як нерухомі пам'ятки історії. Класифікатори нерухомих об'єктів культурної спадщини України передбачають можливість віднесення скульптурних пам'ятників до пам'яток історії науки, освіти і культури [79, с. 15]. Проте вони не належать до основних типів об'єктів даної групи пам'яток, а тому можуть виступати лише як частина основних, утворюючи разом з ними комплексну пам'ятку. Це стає можливим, якщо пам'ятник, наприклад, встановлений у пам'ятному місці або територіально співвідноситься з важливою для регіону чи конкретної локальної місцевості історичною подією. В жодному із зазначених населених пунктів, як і в усій Харківській області загалом, Тарас Григорович не був. Отже, обґрунтувати належність покликаних його увічнити пам'ятників як пам'яток історії науки, освіти і культури, щонайменше, важко. Проблема віднесення скульптурних об'єктів до числа історичних пам'яток обумовлена ситуацією «ще тих часів, коли до числа пам'яток т. зв. монументальної пропаганди, що увічнювали пам'ять діячів більшовицької партії і радянської держави, зараховували не тільки художньо вартісні об'єкти, а й тиражовану скульптуру, виготовлену часто з нетривких матеріалів, на низькому професійному рівні. Ці твори не входили до офіційно затверджених списків пам'яток монументальної скульптури, але автоматично зараховувалися до числа пам'яток історії» [78, с. 49].

При всебічному дослідженні зазначених чотирьох об'єктів монументального мистецтва нами було виявлено те, що вони виготовлені на Харківській скульптурній фабриці і є прикладами типової скульптури двох взірців — ростова статуя (м. Зміїв, 1956; м. Харків, 1967) та сидяча фігура (сmt Шевченкове, 1957; смт Золочів, 1964). Очевидно, що репліки встановлених раніше

скульптурних об'єктів не можуть вноситися до Реєстрів як пам'ятки монументального мистецтва. А оскільки підстав для визначення їх пам'ятками історії нами знайдено не було, ми вважаємо за можливе поставити питання щодо виключення з діючих Реєстрів пам'яток історії пам'ятників у Золочеві (1964) та в Харкові (1967). Задля справедливості відзначимо, що харківський варіант, який наслідує змійський, є вже другою реплікою первісного взірця: трьома роками раніше, у 1964, перша репліка була встановлена у смт Березівському Дергачівського р-ну на території санаторію «Березівські мінеральні води». Щоправда, обидві репліки дещо різняться від первісного взірця формами жестів і наративними деталями.

Правильність нашої позиції підтверджує ще й такий факт. Створені у 1950-х рр. пам'ятники у м. Змієві та смт Шевченковому, які ми пропонуємо лишити в Реєстрах як пам'ятки монументального мистецтва, були взяті під охорону Постановою виконкому Харківської обласної ради депутатів трудящих № 61 від 25.01.1972 (як пам'ятки історії). Їх цінність, на наше переконання, полягає в тому, що вони є матеріальними свідцтвами минулої доби, які хоч і мають відносні художні якості, але візуалізують розуміння постаті українського генія офіційними радянськими діячами [80, с. 392]. Ймовірним автором образу Т. Шевченка для пам'ятника в Змієві є відомий скульптор В. Агібалов. Пам'ятники у смт Золочеві та м. Харкові, які ми, відповідно, вважаємо за можливе виключити з Реєстру, були взяті під охорону окремою Постановою № 13 від 12.01.1981. Саме тоді, ймовірно, компетентні органи й допустили вказану вище системну помилку.

Як ми наголосили вище, пам'ятник у м. Богодухові вимагає додаткової уваги. Його сучасний варіант являє собою встановлене у 1973 року Т. Шевченка, яке є повторенням створеного у 1945 скульптором М. Лисенком станкового портрету і є визнаним як один з кращих у радянському мистецтві (зберігається в Національному художньому музеї України). Однак в охоронний Реєстр пам'ятник Т. Шевченку в Богодухові був взятий Постановою № 61 від 25.01.1972 (!) — історія нинішнього богодухівського пам'ятника Т. Шевченку має цікаву передісторію, вже викладену вище. З огляду на неї, ми вважаємо, що попри те, що наявний богодухівський пам'ятник є реплікою відомого портрета Т. Шевченка, він може бути презентований в Реєстрі як пам'ятка монументального мистецтва місцевого значення.

Під час проведеної співробітниками відділу зводу пам'яток роботи дослідження наявних в області пам'ятників Т. Шевченку було доведено наявність у м. Харкові двох пам'ятників, які не фігурують в охоронних Реєстрах. Найцікавіше полягає в тому, що вони обидва сьогодні датуються нами як пам'ятники, що виникли ще в дорадянський час. Щоправда, несподівано знайдений бюст Т. Шевченка на території школи у передмісті Харкова

(смт Велика Данилівка, вул. Генерала Удовиченка, 24) ще перебуває в стані вивчення, а тому надати пропозиції щодо внесення його в охоронні Реєстри ми підстав не маємо [81, с. 270].

Пильної уваги заслуговує погруддя Т. Шевченка на фасаді колишнього Селянського будинку земства у Харкові (1912, площа Павлівська, 4; тепер в цьому будинку міститься міське БТІ) — споруди, яка була зведена в актуальному на той час українському архітектурному стилі (модерн) і є пам'яткою архітектури, включеною до відповідного державного охоронного Реєстру. Одним з елементів його декору є барельєфне погруддя Т. Шевченка, яке, за нашими припущеннями, було створене напередодні сторічного Шевченківського ювілею як своєрідний «дарунок» мешканцям Харківщини від місцевого земства. Питання авторства барельєфу лишається відкритим по сьогодні. В «Історії українського мистецтва», виданій ще в серед. 20 ст., вказується авторство С. Дзюби [21, с. 42]; сучасний дослідник В. Путятін припускає, що погруддя могло бути замовлене В. Беклемішеву [23, с. 29-32]. Нам більш ймовірними здаються доводи науковця А. Півненко, яка в своїх наукових розвідках, відтворюючи широку картину художнього життя Харкова поч. 20 ст., небезпідставно припускає, що автором шевченкового погруддя на фасаді Селянського будинку земства міг бути Г. Ріха або М. Сабо [22], котрі в той час працювали над візуалізацією в скульптурі Харкова селянського образу Кобзаря. Образ національного «поета-селянина», багато в чому запозичений з надр народної культури, явно відповідав духу земського Селянського будинку. Погруддя є органічним елементом декоративного оздоблення споруди, зведеної в українському архітектурному стилі.

При видимій історичній цінності вказаного об'єкта та його мистецьких якостях він по сьогодні не позначений в державних реєстрах і згадується лише як частина декору Селянського будинку земства. Типологічний класифікатор нерухомих пам'яток (об'єктів) монументального мистецтва вказує на те, що статуї, скульптурні групи та рельєфи на фасадах або в інтер'єрах споруд є творами монументальної скульптури [79, с. 31]. На думку Г. Ковпаненко, пам'ятки монументальної скульптури в архітектурних спорудах потребують особливої уваги, а тому мають бути відображені в Реєстрах пам'яток історії та монументального мистецтва, що перебувають на державному обліку. «Однією з можливих причин [...] однобічного підходу [...], а часом і небажанням займатися, зокрема, творами мистецтва в архітектурі, є, на нашу думку, повільність подолання впливу політико-ідеологічного фактору на визначення кола об'єктів, які слід вважати пам'ятками художньої культури, домінування у масовій свідомості стереотипів щодо трактування пам'яток монументального мистецтва виключно як пам'ятників, встановлених на честь визначних осіб на площах і вулицях міст» [78, с. 42].

Важливо підкреслити, що «за останніми дослідженнями реставраторів, лише 30% усієї образотворчої спадщини України зберігається у музеях, а 70% — в пам'ятках архітектури» [80, с. 394]. Відтак, на наше переконання, погруддя Т. Шевченка на фасаді споруди колишнього Селянського будинку земства має бути відображене в охоронному Реєстрі як частина комплексної пам'ятки архітектури, історії та монументального мистецтва.

Викладені вище міркування дозволяють нам констатувати такі пропозиції. Пам'ятників Т. Шевченку в м. Харкові та Харківській області 1900—80-х рр. на сьогодні нараховується рівно десять. Проте в охоронних реєстрах лише шість з них можуть бути беззастережно внесені до Реєстру як пам'ятки монументального мистецтва. Проведені дослідження обґрунтовують необхідність виведення з Реєстру двох типових пам'ятників радянського часу (залізобетонні репліки) як пам'яток історії, натомість внесення до Реєстру однієї пам'ятки монументального мистецтва дореволюційного часу.

* * *

Сьогодні загальновідомо, що радянська система, «пожалувавши» українству культ Т. Шевченка, не забула перед цим зробити з нього зручний для себе міф, за яким він — поет-інтернаціоналіст, що оспівував дружбу з російським народом та мав мрію про соціалізм. За цим міфом (Т. Прохасько) українці «отримували дуже скаліченого, з «пересадженими органами» Т. Шевченка [...]». Так виникла характерна для тих часів роздвоєність свідомості: з одного боку — «свій», домашній підпільний, героїчний, іконний Шевченко (в доброму сенсі іконний, як вдома образок), а з іншого боку — якийсь чужий, оббреданий, якого виславляють не за те, що ми собі знаємо» [82]. Переважно усі пам'ятники Т. Шевченка на Харківщині, які виникли у період 1930—80-х рр., відповідають радянському «шевченковому міфу».

У 1990-х рр. ситуація принципово не змінилася. Нам відоміше три монументальні образи Т. Шевченка, що були створені в зазначений період — для м. Мерефи (1981; ск. І. Колодяжний), м. Лозової (1997; ск. О. Іллічов) та, ймовірно, для м. Пісочина (бл. 1999, встановлений 2008; ск. І. Ястребов). Більш художньо переконливим, при усій традиційності вирішення, є, на наш погляд, образ, створений І. Ястребовим, який був використаний у пам'ятниках для смт Шевченкового та смт Малинівки упродовж 2000—01; майже не поступається йому в мистецькому плані погруддя роботи О. Іллічова. Однак обидва образи ще перебувають в лещатах «шевченківського міфу» радянського часу, хоча й розхитують його, відкидаючи категорію «партійності» як обов'язкового атрибуту естетичної системи соціалістичного реалізму.

В шевченкіані Харківщини пам'ятник, який постав у 2001 в м. Дергачах (скульптори О. Демченко, В. Семенюк, О. Шауліс), є першим, в якому втілюються нові погляди на постать Т. Шевченка в історії української культури. Автори увічнили Кобзаря не як «українського селянського генія», а як інтелігентну молоду людину, успішного студента Петербурзької академії мистецтв. І хоча на поч. 2000-х рр. таке трактування постаті Т. Шевченка вже не було новим для української монументалістики, воно й по сьогодні лишається єдиним в своєму роді серед пам'ятників Харківській області.

Не менш цікавим є композиційне рішення пам'ятника, який з'явився у 2003 в м. Балаклії (ск. С. Гурбанов). В наративно-асоціативній композиції скульптор використав дві фігури — традиційно задумливого Кобзаря та дівчинки, яка уособлює юний вік Української держави. Фігури не пов'язані сюжетно, що підкреслює їх розміщення в різних просторово-часових площинах. Але, водночас, саме так автор розкриває «незриму присутність» генія Т. Шевченка в українській культурі. Відзначимо, що використаний в балаклійському монументі узвичаєний образ замисленого Т. Шевченка, що сидить край дороги, С. Гурбанов використав для пам'ятників у смт Пересічне Дергачівського району та смт Великий Бурлук (обидва 2004).

Експресивний образ Т. Шевченка-борця, створений скульптором С. Ястребовим у 2003 для пам'ятника у смт Близнюки, орієнтований на винайдену І. Кавалерідзе майже сто років тому відому образно-композиційну схему, яка була використана для пам'ятників у Ромнах та Полтаві. Близнюківський монумент розширює вузькі образно-композиційні рамки монументальної шевченкіани Харківщини, продовжуючи руйнування обтяженого «шевченківським міфом» образу Кобзаря. Такими є й образи, відтворені в пам'ятниках у смт Кулиничках (2003, автор не встановлений), смт Андріївці (2004, ск. І. Ястребов), м. Ізюмі (2014, скульптори О. Рідний, А. Іванова), смт Кегичівці (2014, автор не встановлений).

Пам'ятник в м. Куп'янську (2009, ск. Ф. Бетліємський) відображає сучасний підхід до увічнення пам'яті Т. Шевченка, влучно сформульований Є. Сверстюком: «Переживаємо час падіння ідолів, а водночас і розмивання усіх вартостей. Нам потрібна висота духу, щоб зустрітися, щоб не розминутися із Шевченковою висотою. Ми повинні берегти ту Шевченкову справжню висоту щасливої зірки на українському небі — для орієнтації у світі» [83, с. 31]. У створеній Ф. Бетліємським постаті Т. Шевченка постає не як «син свого народу», а, в першу чергу, як освічений інтелігент, чий геній вплинув на формування того націєтворчого елементу, який вже протягом двох століть зміцнює сам Дух української нації.

Наталя Мархайчук, Валентина Марьонкіна.

НАУКОВО-ДОВІДКОВИЙ АПАРАТ

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. — К.: Факт, 2009. — 314 с.
2. Овсійчук В. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. — 416 с.
3. Костомаров М. Спогад про двох малярів // Спогади про Тараса Шевченка. — К.: Дніпро, 1982. — С. 130-137.
4. Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. — К.: Дніпро, 2001. — 448 с.
5. Жулинський М. Шевченко Тарас Григорович // Енциклопедія історії України: У 10 т. — К.: Наук. думка, 2013. — Т. 10. — С. 619-623.
6. Анісов В., Середа Є. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. — К.: Дніпро, 1976. — 392 с.
7. Костомаров М. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: У 8 т. — К.: Дніпро, 1970. — Т. 8. — С. 226.
8. Жур П. Третя зустріч. — Л., 1973. — С. 37-40.
9. Житецький П. Г. Шевченко і харківська молодь // Україна: науковий двомісячник українознавства. — 1925. — № 1/2. — С. 143-148.
10. Гаско М. Загадки Кобзаревих життєпису // М. Гаско. Пошуки і знахідки. — К.: Радянський письменник, 1990. — С. 208-218.
11. Кравченко В. Харків / Харків: столиця Пограниччя. — Вільнюс: ENU, 2010. — 358 с.
12. Чи буде день народження Тараса Шевченка державним святом? [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://kobzar.info/today/news/question-614/index.html>. (29.02.2012) [заголовок з екрану]
13. Брижицька С. «Я не одинокий...»: Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX. — середина 20-х років XX ст.): Монографія. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — 192 с.
14. Благовещенский А. Шевченко в Петербурге // Воспоминания о Тарасе Шевченко. — К.: Дніпро, 1988. — С. 343.
15. Шило А., Панова М. Миф о Кобзаре в памятнике Т. Г. Шевченко работы М. Г. Манизера в Харькове // Русское искусство: XX век: Исследования и публикации: В 2 т. — М.: Наука, 2008. — Т. 2. — С. 438-487.

16. Мастеров С. «Я памятник воздвиг себе...». — Кустанай, 2006. [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://goroscop.forever.kz/TARAS1.htm> [заголовок з екрану].
17. Мархайчук Н. З історії перших пам'ятників Т. Шевченку // Динайнерська освіта України у світовому контексті: Зб. мат. — Х: ХДАДМ, 2011. — С. 121-124.
18. Рослик М. Перший пам'ятник Кобзареві // Прапор. — 1963. — № 10. — С. 98-99.
19. Романовський В. Пам'ятники Тарасові Шевченку в нашому місті // Слобідський край. — 2004. — 10 черв.
20. Наумов С. «Замах» на пам'ятник О. С. Пушкіну в Харкові (1904 р.) // Схід. — Захід. — 1998. — Вип. 1. — С. 120.
21. Історія українського мистецтва: У 6 т. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. — Т. 5. — С. 42.
22. Півненко А. С. Історія спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку в Харкові // Народна творчість та етнографія. — 1989. — № 2. — С. 10-15.
23. Путятін В. Д. Пам'ятки монументального мистецтва Слобожанщини. — Х.: Курсор, 2011. — С. 10, 11, 29.
24. Розенфельд М. И. Харьков. Ретрография: Фотоальбом. — Х.: Фолио, 2013. — С. 20, 21.
25. Семенюк М. Монументальна Шевченкіана України: Історія і сучасність. — Х.: Мачулін, 2012. — С. 373, 374.
26. Павловський В. Шевченко в пам'ятниках. 1861-1964. — Нью-Йорк: Вид. Української вільної Академії наук у США, 1966. — С. 15-17.
27. Семенюк М. П. Т. Шевченко і Харківщина. — Хмельницький: П. В. Аллі Цюпак, 2005. — С. 53-57, 71-73.
28. Об'єкт культурної спадщини. Щойно виявлений. Пам'ятник Т. Г. Шевченку: м. Харків, вул. Паризької Комуни, 24, СШ № 96, шкільне подвір'я. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС», рукопис. — 19-25.02.2014. — 1 с.
29. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. Харківська обл., Богодухівський р-н, м. Богодухів, у центрі міста / ХІМ: паспорт 4.1.492-2.20.4; Токарева Л. Г. — 09.06.1976. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».
30. Август І. Скульптор Леонора Блох // Образотворче мистецтво. — 1940. — № 6. — С. 20-27.
31. Енциклопедія сучасної України: У 25 т. — К.: Координаційне бюро Енциклопедії сучасної України ПАН України, 2004. — Т. 3. — С. 82, 83.
32. Мистецтво України: Енциклопедія: У 5 т. — К.: Українська енциклопедія, 1995. — Т. 1. — С. 213.
33. Історія міст і сіл УРСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. Української Радянської енциклопедії, 1967. — С. 253.

34. Памятники истории и культуры Украинской ССР: Каталог-справочник. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 503.
35. Мархайчук Н. Пам'ятники Т. Г. Шевченку в Харківській області: візуалізація міфу (на прикладі пам'яток I третини XX століття) // Візуальність в контексті культурних практик: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. — Черкаси: ЧХМ, 2011. — С. 210-213.
36. Німенко А. В. Пам'ятники Кобзареві // Народна творчість та етнографія. — 1964. — № 2. — С. 73-79.
37. Українська Радянська енциклопедія: У 17 т. — К.: Голов. ред. Української Радянської енциклопедії, 1964. — Т. 16. — С. 616.
38. До відкриття пам'ятника Т. Шевченка в м. Харкові: Факти і документи // Вісті. — 1935. — 24 берез.
39. Памятник Т. Г. Шевченко в Харькове. — Л.: Художник РСФСР, 1964. — 15 с.
40. Манизер М. Г. Скульптор о своей работе. — М.; Л.: Искусство, 1940. — 58 с.
41. Пам'ятник поетові трудящих мас // Мас. театр. — 1933. — № 2.
42. Прицак О. Шевченко. — пророк. — К.: Вид. АН України, 1993. — С. 17.
43. Протас М. Українська скульптура XX ст. — К.: Інтертехнологія, 2006. — С. 78, 79.
44. Путятін В. Д. Скульптура Харкова 1930—1940-х років / Харків 30-40-х рр. XX ст. Література. Історія. Мистецтво // Матеріали міжнародної науково-методичної конференції до ювілею професора Юрія Бойко-Блохіна. — Х., 1998. — С. 151-158.
45. Урочисті закладини пам'ятника Т. Шевченка // Комуніст. — 1930. — 8 берез.
46. Хвиля А. А. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові: Історичний нарис про будівництво пам'ятника Т. Г. Шевченкові. — К.: Мистецтво, 1934. — 61 с.
47. Чернова М. В. Т. Г. Шевченко в Харькове // Искусство. — 1979. — № 12. — С. 33-37.
48. Пам'ятник Т. Г. Шевченка. Харківська обл., Зміївський р-н, м. Зміїв, вул. Леніна / ХІМ: паспорт 4.1.915-2.20.12; Бельченко Л. М. — 15.03.1975. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».
49. Степовик Д. Пам'ятник Шевченку Т. Г., 1939 // Звід пам'яток історії та культури України: Енцикл. вид У 28 т. — К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. — Т. «КИЇВ», Кн. 1, ч. 2. — С. 896, 897.
50. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. Харківська обл., Шевченківський р-н, Шевченківська с/рада, сел. Шевченкове / ХІМ: паспорт 4.1.1544-2.20.25; Легкошерст О. В. — 23.03.1976. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».

51. Булига А. Краю мій, Шевченківщино...: Нарис з історії району. — Шевченкове, 2001. — 136 с.
52. Цанько С. Запряжу коні. — та прямисінько в Харків: Про пам'ятники Т. Г. Шевченку на Слобожанщині // Слобода. — 1996. — 28 авг.
53. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. Харківська обл., Золочівський р-н, смт. Золочів, парк ім. Т. Г. Шевченка / ХІМ: паспорт 4.1.1687-2.20.13; Борисова Т. М. — 28.03.1977. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».
54. Григоренко П. Б., Соколовський В. І., Шаповалов М. Х. Золочів: Історико-краєзнавчий нарис. — вид. 2, доп. — Х.: Прапор, 1977. — С. 32.
55. Пам'ятник Шевченку в Золочеві // Зоря. — 1978. — 9 берез.
56. Корж М. Наша вічна вдячність Кобзареві // Слобідський край. — 2008. — 15 берез.
57. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. Харківська обл., м. Харків, Жовтневий р-н, вул. Жовтневої революції, 99 / ХІМ: паспорт 4.1.1623—2.20.26; Хованська О. І. — 29.09.1977. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».
58. Ушаков Д. А. Великие украинцы. — Х.: Фактор, 2008. — С. 132-135.
59. Путятін В. Д. Пам'ятники Т. Г. Шевченку на Слобожанщині. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС», рукопис. — 4.03.2014. — 13 с.
60. Булига А. Пам'ятники Шевченкового // Дружба. — 1996. — 19 жовт.
61. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. Харківська обл., Красноградський р-н, м. Красноград, вул. Леніна, 88 / ХІМ: паспорт 4.1.2423-2.20.16; Гула О. Г. — 28.07.1995. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».
62. Булига А. Шевченківщина: люди, події, факти. — Х.: Видавець Савчук О. О., 2013. — С. 39.
63. Шостак Н. Перед смертю Тарас Шевченко получил телеграмму из Харькова... // Комсомольская правда в Украине. — 2011. — 10 марта.
64. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т. 1: Поезія 1837-1847. — С. 348-354.
65. Шевченко сбрили усы и омолодили // Сегодня. — 2001. — № 216 (968). — 27 верес.
66. Хомайко Ю. Как живой с живыми... // Вечерний Харьков. — 2001. — 21 авг.
67. Гречанікова Б. Відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченку // Вісті Дергачівщини. — 2001. — 25 серп.
68. Ковальчук Н. Дергачевская прописка // Событие. — 2001. — 23-29 авг.
69. Джерела живуть: До створення в Балаклії пам'ятника Т. Г. Шевченку // Серп і молот. — 1993. — 21 квіт.
70. Логвиненко Л. У Балаклії присів Кобзар відпочити... // Слобідський край. — 2003. — 28 серп.

71. Митці України: Енциклопедичний довідник. — К.: Українська енциклопедія, 1992. — С. 643-646.
72. Белічко Ю. Українське радянське мистецтво періоду громадянської війни. — К.: Мистецтво, 1980. — С. 10.
73. Варварецький Ю. Становлення української радянської скульптури. — К.: Наук. думка, 1972. — С. 12-14.
74. Пархоменко М. «Чия правда, чия кривда і чиї ми діти» // Трибуна трудящих. — 2003. — 12 берез.
75. Корж М. О., Путятін В. Д. Пам'ятник Т. Г. Шевченку, 2008 р. (смт Песочин Харків. р-ну, вул. Санаторная, 46. Санаторій «Роща»). — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС», рукопис. — 15.03.2010. — 1 с.
76. Путятін В. Д. Об'єкт культурної спадщини Пам'ятник Т. Г. Шевченку 2010-2011 рр. за адресою: Харківський район, смт Песочин, вул. Санаторна, 46. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС», рукопис. — 21.03.2012. — d
77. Громова М. Чиновничья «проза» не достойна великого поета // Наш город. — 2011. — 12 окт.
78. Ковпаненко Н. Проблеми висвітлення мистецької спадщини у «Зводі пам'яток історії та культури України». — К.: ІУ НАН України, 2011. — 120 с.
79. Класифікатори нерухомих об'єктів культурної спадщини України. — К.: Фенікс, 2012. — 80 с.
80. Ковпаненко Н. Актуальні питання висвітлення пам'яток монументального мистецтва у «Зводі пам'яток історії та культури України» // Праці НДІПД. — Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. — Вип. 6. — С. 392-400.
81. Мархайчук Н. Шевченкіана Харкова другої половини XIX. — перших десятиліть XX сторіччя // Тарас Шевченко в наукових парадигмах наукового знання: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. — Хмельницький: ФОП Цюпак, 2014. — С. 268-274.
82. «...З образу Шевченка можна витягнути сюжетів на кільканадцять добрих фільмів»: Бесіда В. Карп'юка з Т. Прохаськом [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://marusia.org.ua/taras-prohasko-z-obrazu-shevchenka-mozhnayutyahnuty-syuzhetiv-na-kilkanadtsyat-dobryh-fi-lmiv/> [заголовок з екрану]
83. Церковно-історичний календар 2014. — Львів: Видання Львівського крайового ставропігійського Братства Св. Ап. Андрія Первозванного, 2014. — С. 30, 31.
84. Пам'ятники Тарасові Шевченку на Харківщині / фото М. П. Семениука. — Х.: Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. с. Сковороди, 2014. — 24 с.

85. Шевченко Т. Г. Кобзар. — К.: Дніпро, 1974. — 624 с.

86. Островська Х. У Кегичівці відкрили пам'ятник Кобзарю / Х. Островська // Слобідський край. — 2014. — 1 лист.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Автори статей:

Борисова Тамара Михайлівна

Гончаренко Анастасія Олексіївна

Каневський Ігор Анатолійович

Мартишевська Майя Сергіївна

Мархайчук Наталія Віталіївна

Марьонкіна Валентина Геннадіївна

Путятін Володимир Дмитрович

Работягов Микола Павлович

Саяний Михайло Іванович

Тарасов Володимир Володимирович

Троян Анатолій Трудович

Автори світлин:

Бахтін Євгеній Михайлович

Мархайчук Наталія Віталіївна

Махортова Ольга Володимирівна

Михальчук Валентина Анатоліївна

Нещерет Ігор Миколайович

Путятін Володимир Дмитрович

Резніков Владислав Валерійович

Саяний Михайло Іванович

Троян Анатолій Трудович

Черкаско Вікторія Валеріївна

СКОРОЧЕННЯ ТА АБРЕВІАТУРИ

- АН — Академія наук
 БТІ — Бюро технічної інформації
 ВР — Верховна Рада
 ВУЦВК — Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
 ДП — Державне підприємство
 ДП «ХПЗ ім. Т. Г. Шевченка» — Державне підприємство «Харківський приладобудівний завод ім. Т. Г. Шевченка»
 ENU — European Humanities University (Європейський Гуманітарний університет)
 ЗОСШ — загальноосвітня середня школа
 ІУ НАН України — Інститут історії України Національної академії наук України
 КНАП — Комбінат наочної агітації та пропаганди
 КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України
 НАНУ — Національна академія наук України
 НДІПД — Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень
 НДО — Народно-демократичне об'єднання
 ОКЗ «ХНМЦОКС» — Обласний комунальний заклад «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини»
 П. В. — приватне видавництво
 ПАН — Президія Академії наук
 РНК — Рада Народних Комісарів
 РСФСР — Российская Советская Федеративная Республика
 СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
 США — Сполучені Штати Америки
 УАПЦ — Українська Автокефальна Православна церква
 УГКЦ — Українська греко-католицька церква
 Українська ССР — Украинская Советская Социалистическая Республика
 УРЕ — Українська Радянська енциклопедія
 УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
 УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка
 ФОП — Фізична особа-підприємець
 ХДАДМ — Харківська державна академія дизайну і мистецтв
 ХІМ — Харківський історичний музей
 ХСФ — Харківська скульптурна фабрика
 ЧХМ — Черкаський художній музей

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Август Ілля Назаретович 88
 Агібалов Василь Іванович 40, 42,
 44, 46, 47, 83
 Айзеншток Ієронім Якович 16, 17
 Алексєєва (Алексєєва-Белашова)
 Катерина Федорівна 32
 Алчевська Христина Данилівна
 20, 21
 Алчевська Христя Олексіївна
 21, 22
 Алчевські, родина 3, 20, 21, 24
 Алчевський Микола Олексійович
 22
 Алчевський Олексій Кирилович
 19, 20, 21, 26
 Андрій Первозванний 91
 Анісов Василь Федорович 87

Б

Багалій Дмитро Іванович 17
 Бандурка Олександр Маркович 57
 Бандурка Олександр
 Олександрович 57
 Безперчий Дмитро Іванович 8
 Беклемішев Володимир
 Олександрович 2, 4, 8, 20, 21, 22,
 24, 84
 Бетлиємський Фелікс Ірославович
 75, 86
 Белічко Юрій Васильович 91
 Бельченко Любо́в Миколаївна 89
 Білокудра Валерій
 Миколайович 77

Благовещенський Олександр
 Панасович 87
 Блох Леонора Абрамівна 29-31, 88
 Божков Олександр Андрійович 77
 Бойко-Блохін Юрій Гаврилович 89
 Борисова Тамара Михайлівна 90
 Боровиковський Левко Іванович 8
 Брижицька Світлана Анатоліївна
 87
 Бровко Григорій Якимович 73
 Брюллов Карл Павлович 8
 Булага-Грипич Микола 29
 Булига Андрій Михайлович 90
 Бульдин Кость Петрович 32
 Бурачек Микола Григорович 17
 Бучма Амвросій Максиміліанович
 39

В

Варварецький Юрій Андрійович 91
 Васильківський Сергій Васильович
 8
 Венеціанов Олексій Гаврилович 7

Г

Гарячий Віктор Іванович 57
 Гаско Мечислав Едмундович 14, 87
 Георгій (Корчмагін) 71
 Гете Йоганн-Вольфганг 5
 Гордієнко Наталя 39
 Гребінка Євген Павлович 7, 8, 9
 Гречанікова Б. 90
 Григоренко Петро Борисович 90
 Громова Марта 91

Гудовський Іван Васильович 26
 Гула Оксана Григорівна 90
 Гурбанов Сейффаддін Алі-Оглу
 64, 69, 71, 86
 Гурін Петро Михайлович 30

Д

Данте Аліґ'єрі 5
 Де Бальмен Яків Петрович 10
 Демченко Олександр Миколайович
 57, 86
 Дзюба С. 84
 Долгоруков Микола Андрійович 11
 Дорошкевич Олександр
 Костянтинович 17
 Драган Андрій 32

Е

Едуардс (Едвардс) Борис
 Васильович 22
 Ернст Федір (Теодор-Ріхард)
 Людвігович 31

Є

Слисей (Іванов Олег
 Олександрович) 77

Ж

Житецький Павло Гнатович 87
 Жук Михайло Іванович 31
 Жулинський Микола Григорович
 87

Жур Петро Володимирович 87
 Журавльов Валерій Вікторович 73
 Жусуп Кара 19

З

Забужко Оксана Стефанівна 5, 87
 Затонський Володимир Петрович
 32

І

Ібсен Йохан Генрік 5
 Іванова Анна Віталіївна 78, 86
 Івицький Ростислав Георгійович 39
 Іллічов Олександр Миколайович
 54, 85

К

Кавалерідзе Іван Петрович 66, 86
 Каганович Лазар Мойсейович 40
 Каменський Федір Федорович 18,
 19
 Каразін Василь Назарович 9, 32
 Карп'юк Василь 91
 Квітка-Основ'яненко Григорій
 Федорович 8, 9, 10, 22, 87
 Кім Віталій Володимирович 57
 Клок Микола Іванович 62
 Коваль Сузанна Василівна 39
 Ковальчук Микола Пантелійович
 90
 Ковпаненко Наталя Григорівна 2,
 84, 91
 Колодяжний Іван 51, 85

Кониський Олександр Якович 78
 Корж Микола Олександрович 73,
 90, 91
 Корольов Пилип Миколайович 10
 Костомаров Микола Іванович 6, 87
 Кравченко Володимир Васильович
 14, 87
 Крилов Олександр Дмитрович 14
 Кричевський Василь Григорович
 31
 Куделко Сергій Михайлович 4
 Кулинич Іван Михайлович 15
 Куліш Пантелеймон
 Олександрович (Панько
 Омелькович) 13
 Курбас Лесь (Олександр-Зенон
 Степанович) 32
 Кухаренко Яків Герасимович 10
 Кушнар'єв Євген Петрович 57

Л

Лампі Йоганн Баптист старший 7
 Лангбард Йосип Григорович 31, 39
 Ландсман Вадим Аркадійович 73
 Лаптев Володимир 57
 Левченко Володимир Якович 60
 Левченко Петро Олексійович 8
 Легкошерст О. В. 89
 Ленін (Ульянов) Володимир Ілліч
 17, 48, 62
 Лисенко Микола Віталійович 78
 Лисенко Михайло Григорович 30,
 83
 Лисицький Олександр Васильович
 57
 Лісовий С. І. 40
 Логвиненко Леонід Андрійович 90
 Любченко Панас Петрович 32

М

Манізер Матвій Генріхович 31, 32,
 35, 40
 Мар'яненко Іван Олександрович 39
 Мархайчук Наталія Віталіївна 88,
 89, 91, 104
 Мастеров С. 88
 Меллер Вадим Георгійович 31
 Метлинський Амвросій
 Лук'янович 8, 9
 Митрофан (Бутинський Володимир
 Ярославович) 80
 Михальчук Семен Артемович 79
 Мікешин Михайло Йосипович 18
 Міленін О. Ф. 54
 Міхновський Микола Іванович 15,
 22
 Міяковський Володимир
 Варламович 17
 Моргунова Лідія Миколаївна 75

Н

Навроцький Борис Олексійович 17
 Наумов Сергій Олександрович 88
 Німенко Андрій Васильович 89
 Новицький Михайло Михайлович
 17

О

Овсійчук Володимир Антонович
 10, 87
 Одрехівський Іван Павлович 63
 Олександр II (Романов Олександр
 Миколайович) 18

Онуфрій (Легкий Олег
Володимирович) 57
Остапчук Віктор Миколайович 77
Островська Христина 92

П

Павловський Вадим 88
Панежда В. 60
Панова Марія Валентинівна 87
Паньок Тетяна Володимирівна 2
Пархоменко Микола Дмитрович 91
Петренко Михайло Миколайович 12
Петрицький Анатоль
Галактіонович 31
Петровський Григорій Іванович 31
Пилипенко Сергій Володимирович 17
Півненко Алла Степанівна 84, 88
Піменов Микола Степанович 18
Плетньов Петро Олексійович 9
Пономаренко В. Н. 15
Прицак Омелян Йосипович 89
Протас Марина Олександрівна 89
Прохасько Тарас 85, 91
Путятін Володимир Дмитрович 84, 88, 89, 90, 91
Пушкін Олександр Сергійович 17, 22, 53, 88

Р

Раєвська-Іванова Марія Дмитрівна 20
Рідкокаша Григорій Іванович 51
Рідний Олександр Миколайович 78, 86

Ріха Генріх Йосипович 23, 24, 84
Розенфельд Максим Ілліч 88
Романовський Валерій
Станіславович 21, 23, 88
Рослик М. 88
Рудяков П. 32

С

Сабо Микола Миколайович 22, 23, 24, 84
Савченко Микола Іванович 66
Сверстюк Євген Олександрович 86
Семененко Едуард Петрович 75
Семенко Михайль (Михайло)
Васильович 32
Семенюк Василь Дмитрович 57, 86
Семенюк Микола Петрович 88, 91
Семирадський Генріх (Хенрик)
Іполитович 8
Сервантес Мігель де Сааведра 5
Сергій (Підтягин Сергій
Михайлович) 51
Серговська Дар'я Леонідівна 48
Сердюк Олександр Іванович 39
Середа Євгеній 87
Скобліков Олександр Павлович 52
Скрипник Микола Олексійович 31
Соболь Олександр Никанорович 50
Соколенко Микола Іванович 51
Соколовський Володимир Іванович 90
Сошенко Іван Максимович 7
Срезневський Ізмаїл Іванович 9, 10
Степовик Дмитро Власович 89
Страхов Адольф Йосипович 32
Сумець Володимир Степанович 68
Сумцов Микола Федорович 7, 15, 22

Т

Таранушенко Стефан Андрійович
16, 17, 31

Ткаченко Михайло Степанович 8

Токарева Людмила Георгіївна 88

Тритинник Олександр

Володимирович 3

Тризна Олександр Андрійович 64

У

Ужвій Наталія Михайлівна 39

Усков Іраклій Олександрович 19

Ушаков Дмитро Олександрович 90

Ф

Фоменко Наталія Андріївна 67

Х

Хвесик Андрій Єремійович 79

Хвиля Андрій Ананійович 31, 89

Хвильовий (Фітільов) Микола

Григорович 32

Хованська Ольга Іванівна 90

Хомайко Юрій Миколайович 90

Хрущов Дмитро Олександрович 12

Ц

Цанько С. 90

Ч

Чернова Маріанна Володимирівна
89

Чорноломови, родина 27

Ш

Шаповалов Микола Харитонович
90

Шауліс Олександр Вікторович 57,
86

Шило Олександр Всеволодович 87

Ширяєв Василь Григорович 7

Шкодовський Юрій Михайлович
64

Шостак Надія 90

Шпенглер Освальд Арнольд

Готфрід 6

Я

Яненко Наталія Павлівна 69

Ястребов Ігор Павлович 56, 60, 68,
73, 85, 86

Ястребов Сергій Ігорович 66, 86

Ятченко Михайло Миколайович 78

Яценко П. 71

ПОСТАТЕЙНИЙ ПОКАЖЧИК

От де люди наша слава, слава України!	3
І перший, і найвідоміший	4
Вступне слово	5
Постать Т. Шевченка	5
Т. Г. Шевченко і Харківщина	7
Постать Т. Г. Шевченка в монументальній скульптурі Харкова кін. 19 — поч. 20 століть	18
Пам'ятники Тарасу Шевченку на Харківщині	24
1. Погруддя Шевченка Т. Г., м. Харків, майд. Павлівський, 4	24
2. Пам'ятник Шевченку Т. Г., м. Харків, вул. Генерала Удовиченка, 24	26
3. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Богодухівський р-н, м. Богодухів, вул. Шевченка, у сквері	29
4. Пам'ятник Шевченку Т. Г., м. Харків, вул. Сумська, 35, сад ім. Т. Г. Шевченка	31
5. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Зміївський р-н, м. Зміїв, вул. Адміністративна, 11	40
6. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Шевченківський р-н, смт Шевченкове, вул. Шевченка, у сквері	42
7. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Золочівський р-н, смт Золочів, парк ім. Т. Г. Шевченка	44
8. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Дергачівський р-н, с-ще Березівське	46
9. Пам'ятник Шевченку Т. Г., м. Харків, вул. Москалівська, 99	47
10. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Харківський р-н, м. Мерефа, с-ще Артемівка, пл. Шевченка	50
11. Пам'ятник Шевченку Т. Г. Красноградський р-н, м. Красноград, вул. Бельовська, 88	52
12. Пам'ятник Шевченку Т. Г., м. Лозова, бульв. Шевченка, сквер ім. Т. Г. Шевченка	54
13. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Шевченківський р-н, смт Шевченкове, у сквері	55
14. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Дергачівський р-н, м. Дергачі, пл. Перемоги, 1	57
15. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Чугуївський р-н, смт Малинівка, вул. Пушкіна, 1	60

16. Пам'ятник Шевченку Т. Г., м. Харків, вул. 7-ї Гвардійської Армії, 14	62
17. Монумент на честь Незалежності України, Балаклійський р-н, м. Балаклія, майд. В. Й. Казмірука	64
18. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Близнюківський р-н, смт Близнюки, вул. Незалежності, у сквері	66
19. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Балаклійський р-н, смт Андріївка, у сквері	68
20. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Дергачівський р-н, смт Пересічне, у сквері	69
21. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Великобурлуцький р-н, смт Великий Бурлук, вул. Паркова, 7	71
22. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Харківський р-н, смт Пісочин, вул. Санаторна, 46	73
23. Пам'ятник Шевченку Т. Г., м. Куп'янськ, вул. 1 Травня, у сквері	75
24. Пам'ятник Шевченку Т. Г., м. Ізюм, у міському парку	77
25. Пам'ятник Шевченку Т. Г., Кегичівський р-н, смт Кегичівка, пл. Перемоги	79

Післямова 81

Пам'ятники Т. Г. Шевченку в Харківській області як нерухомі об'єкти культурної спадщини (з досвіду підготовки Харківського тому «Звід пам'яток історії та культури України»)	81
--	----

Науково-довідковий апарат 87

Джерела та література	87
Авторський колектив	92
Скорочення та аббревіатури	93
Іменний покажчик	94
Постатейний покажчик	99

Науково-енциклопедичне видання
(укр. мов.)

Монументальна шевченкіана Харківщини

*за матеріалами до Харківського тому
багатотомного енциклопедичного видання
«Звід пам'яток історії та культури України»*

Упорядник:
*Марьонкіна
Валентина Геннадіївна*

Літературний редактор:
*Троян
Анатолій Трудович*

Фаховий науковий редактор:
*Мархайчук
Наталя Віталіївна*

Фото на обкладинці: В. Беклемішев.
Бюст Т. Шевченка, 1898.

Підписано до друку 17.12.2015
ТОВ «Раритети України»
Св. реєстр. ДК №3238 від 16.07.08
61004, Харків, вул. Степова, 32.

Формат 60 X 90/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура: «Times New Roman».
Ум. друк. арк. 3,2. Наклад 50 прим. Зам. № 17.12.

Найвищим рівнем суспільного
«уречевлення» ментальності нації
є монументалістика, тому монументальна
шевченкіана завжди виявляє рівень
національної зрілості країни чи її регіону.
Харківщина, яка на поч. 20-го ст. фактично
була одним із центральних місць
в Україні, де народжувалася і розвивалася
«дієва» національна ідея, засвідчує
появу монументального «Кобзаря».
Про перші харківські монументальні
спроби, монументи, унікальні пам'ятники
від початку до наших днів, подані в
концептуально-еволюційному розгортанні,
розповідає ця книга.

В ній описано, прокоментовано, дано
історичний і мистецтвознавчий аналіз усіх
пам'ятників Т. Шевченку, які встановлені
на теренах Харківщини. Складається книга
зі статей, які витримані в структурі
й стилістиці енциклопедичних
статей-гасел зі специфікою такого
енциклопедичного видання, як «Звід
пам'яток історії та культури України»,
зокрема до Харківського тому.

Видання підготовлене співробітниками
відділу зводу пам'яток ОКЗ «Харківський
науково-методичний центр охорони
культурної спадщини»

